

Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu

Ivan Grafenauer

1. Kaj se je doslej pisalo o pesmih in pripovedkah o Kralju Matjažu

Prvi je pisal o slovenskih ljudskih izročilih o Kralju Matjažu Matija Majar Ziljski. Poročal je o njih v okviru posebnega dodatka o slovenskih narodnih pripovedkah in pesmih o turških vojskah v Heinricha Hermanna Zgodovini Koroške, pri čemer se je kajpak omejil na koroško gradivo, na gradivo iz drugih slovenskih pokrajin, kolikor je bilo dotlej priobčeno, je samo opozoril.¹ Spis obsega zgolj poročilo, pa z obilico dotlej nepriobčenega gradiva s Koroškega; le mimogrede skuša razložiti tudi, kako je mogel postati ogrski kralj Matija Korvin kot Kralj Matjaž slovenski narodni junak.

Polčetrto desetletje pozneje je Simon Rutar v Stritarjevem Zvonu 1879 podal pregled o ljudskih pesmih in pripovedkah o Kralju Matjažu² po vsem slovenskem ozemlju, kolikor jih je bilo do tedaj priobčenih, ter pomnožil to gradivo še s pripovedkami z Goriškega, žal samo v odlomkih. Skušal je razložiti tudi njih postanek. Kot zgodovinar si je prizadeval predvsem pojasniti razmerje izročil do zgodovine: pokazal je, kako so se v Kralju Matjažu združile značajne in zgodovinske poteze Matija Korvina in njegovega očeta Janka Hunyadija-Sibinjana, pa tudi junaške poteze celjskih grofov, zlasti poslednjega, Ulriha II., da je pa ta vrgel nanj vsaj v eni pesmi (Smrt Kralja Matjaža, SNP I, št. 12) tudi senco svoje razvratnosti. Ugotovil je, da zgodba niti v eni izmed štirih pesmi, zvezanih z Matjaževim imenom, ni zgodovinska; v treh izmed njih je označil zgodbo kot mitološko (Matjaž da je stopil na mesto sončnega junaka), a ker je pojmoval mitološki izvor po zgledu D. Trstenjaka in Gr. Kreka v smislu naravnomitološke teorije, da so se take zgodbe iz enakih bajnih predstav izoblikovale povsod enako in samostojno, je samo za eno pesem navedel enačico, antično pripovedko o Orfeju in Evridiki (Matjaž — Godec pred peklom; Vraz, Narodne pesni ilirske ... (1839), str. 6—7; SNP I, št. 64b). Za pripovedke o Kralju Matjažu navaja vrsto drugorodnih junakov, spečih v gori, pri Srbih in Hrvatih Kraljeviča Marka (str. 215, cit. Valjavčeve Nar. pripovjesti, 64—74

¹ Heinrich Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten I (1843 ss.), 254—278: Volks-Sagen und Volks-Lieder der kärnt. Slovenen von den Türken-Kriegen und dem Könige Mathias Corvin. (Na koncu podpis: Matia Majer.)

² S. Rutar, Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah, Zvon 1879, št. 9—10, 12—14, str. 138 ... 219.

s sklepom o Marku v gori), pri Britancih Artusa, pri Dancih Holgerja, pri Nemcih Karla Vel. v Untersbergu, Friderika Rusobradega v Kyfihäuserju, pri Čehih Svatopluka in razne junake v gori Blaniku; vendar ni poskusil določiti, kako mesto zavzema med njimi slovensko izročilo. Opozoril pa je Rutar tudi na najstarejšo omembo slovenskih pesmi o Kralju Matjažu proti koncu 16. stol.

V okrajšani obliki je sprejel d. r. Jakob Sket to razpravo v Slovensko čitanko za 5. in 6. razred srednjih šol (1889, 1904), in slovensko narodopisje se je z njeno razlago zadovoljevalo nad štirideset let (do 1921).³

Že 15 let poprej pa je izšla v Zapiskih Naukovogo tovaristva imeni Ševčenka v Lvovu (t. LXVII—LXX (1905—1906) znamenita razprava (doktorska disertacija) mladega ukrajinskega narodopisca Zenona Kuzelje (r. 1882) »Ugorskyj korol' Matvij Korvin v slavjanskij ustnij slovesnosty. Rózbir motyviv, zvjazanyh z jogo imenem« in bila izdana 1906 tudi kot posebna knjiga.⁴ To je prva razprava, ki se je lotila z uporabo primerjalne literarno- in kulturnohistorične metode razbora skupine slovenskih narodnih izročil; mimo nje ne more nihče, ki bi hotel kar koli pisati o slovenskih pripovedkah in pesmih o Kralju Matjažu. Slovensko narodopisje pa se je z njo zelo malo okoristilo.⁵

³ Sketova čitanka za 5. in 6. razred sred. šol je narodopisna besedila, ki so zavzemala v njej mnogo prostora, razlagala vseskozi v smislu Krekove naravno-mitološke teorije, že davno zastarele, in to ne le praktično, tudi teoretično z obširnimi sestavki. Nove čitanke, ki so to razlago nadomestile s primerjalno, kulturno-historično, so začele izhajati šele l. 1921.

⁴ Pregled vsebine: Zap. NT im. Ševčenka, zv. 67, letnik XV (1905) — paginirane so razprave —: 3. razprava, I. Uvod. Zgodovinska podstava, str. 1—11; II. Vzroki popularnosti Matija Korvina, str. 11—15; III. Matija Korvin pri Ogrih, str. 15—18; IV. Matija Korvin pri Srbih in Hrvatih, str. 18—38; V. Pesmi in pripovedke o izvolitvi in kronanju Matijeve (pri Hrvatih in Srbih), str. 38—55. — Zv. 68, letnik XV (1905): 2. razprava (z nadaljevanjem svoje paginacije). VI. Matija Korvin pri Slovencih. Občni značaj in zgodovinska podklada pesmi, str. 55—63; VII. Balade o Matiju, a posebno balada »Kralj Matjaž reši svojo nevesto iz turškega ujetništva«, str. 63—82, na str. 65—66 o pesmi »Smrt Kralja Matjaža«. — Zv. 69, letnik XV (1906 — tu so paginirani zvezki): 3. razprava. VII. (nadaljevanje), str. 31—49; VIII. Slovenske balade in pesmi o Matiju, a posebno balada »Kralj Matjaž v turški ječi, reši ga turškega kralja mlajša hči«, str. 49—69; na str. 67—69 o Matjažu »Godcu pred peklom«. — Zv. 70, letnik XV (1906) — paginiran je zvezek: 5. razprava. IX. Pripovedke o spanju in vrnitvi Matijeve in podobne slovanske pripovedke o nekje skritih in spečih junakih, str. 86—104. X. Matija Korvin pri Slovaki in balada »Matija, preoblečen v žensko, odpelje odrečeno mu dekle«, str. 104—112; XI. Matija v umetni poeziji (slovenski in slovaški), str. 112—113. — Izmed blizu 150 str. obravnava slovenske pesmi in pripovedke, njihovo osnovo (1—15) in inačice nad 100 str.

⁵ Obširneje sem govoril o njej v monografiji o Mladi Zori in pripovedkah in pesmih o Salomonu in njegovi nezvesti ženi (dovršeni prvič 14. julija 1907), ki pa tedaj zaradi neugodnih razmer za znanstveni tisk ni mogla iziti; vnovič spisana leži zdaj pri SAZU v Ljubljani, pa je medtem z objavo monografije o Lepi Vidi marsikje zastarela; kdaj jo bom mogel predelati, ne vem. Na razpolago pa je raziskovalcem pri SAZU v Lj. — Zdaj mi je žal, da poročila o Kuzeljevih izsledkih s svojimi spopolnili nisem že tedaj kje posebej priobčil; bil pa sem zaposlen z nujnejšim znanstvenim delom. Blstvene izsledke pa sem uporabil, kolikor je bilo mogoče, v Slovenski čitanki (I, 1921, II, 1922).

Važen prispevek k zgodovini slovenskih pripovedk o Kralju Matjažu je priobčil dr. Fr. Kotnik s svojo razpravo »Drabosnjakove ‚Bukelce od Matjaža‘« (Čas XVIII, 1923/24, str. 217–232) s povzetkom Drabosnjakove priredbe nemške ljudske knjige o cesarju Frideriku v Untersbergu ter Huberjeve priredbe neke druge nemške ljudske knjige o Karlu Vel. v Untersbergu, ki se je po izvlečkih bratov Grimmov v Deutsche Sagen I, št. 24, 27 in 28 izkazala kot ljudska knjiga iz Brixena (Sagen der Vorzeit oder ausführliche Beschreibung von dem berühmten salzburgischen Untersberg oder Wunderberg, wie solche Lazarus Gitschner vor seinem Tode geöffnetbart. Brixen 1782): št. 27. Der Unterberg, 28. Kaiser Karl im Unterberg, 24. Der Birnbaum auf dem Walserfeld.

Brez poznavanja Kuzeljeve razprave je pisal o pripovedkah o Kralju Matjažu univ. prof. dr. Jak. Kelemina v Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva, DsM v Celju (1930), 10, 30, češ da so mitološkega izvora; dragocena pa je njegova knjiga zaradi bibliografije teh pripovedk: št. 6. Kralj Matjaž (Stari ciklus), I–VI, str. 47–51, opp. str. 378–379; št. 17. Kovač pri Kralju Matjažu I–III, str. 67–71, opp. str. 380; št. 247, str. 353, op. str. 402.

Brez poznavanja Kuzeljeve razprave je pisal o slovenskih pesmih in pripovedkah o Kralju Matjažu tudi Italijan Bartolomeo Calvi v informativnem spisu z italijanskimi prevodi vseh štirih pesmi »I canti popolari Slavi e la saga di Mattia Corvino« v Annuario del R. Istituto tecnico di Mantova o šol. letu 1931/32.

Prav tako tudi dr. Georg Graber v članku »Matthias Corvinus in der Volksüberlieferung der Slovenen«, Carinthia v Celovcu, 126. letn. (1936), 39–50; zato pa govoriči o nemških igrskih pesmih, po katerih je prišla balada o Kralju Matjažu in Alenčici med Slovence (str. 42), čuti potrebo dokazovati, da posamezne pesmi o Matjažu, ki so se na Koroškem ohranile le v ostankih (kar ni res), niso tam nastale (česar nihče nikoli ni trdil), ampak prišle tja po potujočih pevcih (za kar ni dokazov), se usti, da je treba »dvojne previdnosti« pri razsojanju potvorb v proznih zapisih (ki naj bi pač zabrisavale nemški vpliv), ne da bi obdolžitev kakor koli dokazal (o resničnih potvorbah, pa po nemških predlogah, gl. spodaj): Trstenjakova nerodna »etimološka« sprememba gore Pece v »Pečice« (str. 43) je bila pač čisto navaden Trstenjakov konjiček, ki se mu samo nasmehneš. Pravilno zavrača Graber vsakršno mitološko razlago tako pesmi kakor pripovedk o Kralju Matjažu, o zahodnem izvoru Matjaževskih balad pa mu ni bilo treba samo domnevati (42); če Kuzelje ni poznal, bi bil iz moje Slovenske čitanke za 5. razr. (1921), ki navaja njeno 289. str. (41) že na str. 290 lahko izvedel, da je motivni obrazec pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici doma ne med Nemci, ampak na Provansalskem. O Graberjevi znanstveni vestnosti pa najbolj priča, da je o pesmi o Kralju Matjažu in Hanci, ostanku Koglekove inačice k »Matjažu in Alenčici« (SNP I, št. 3), zapisanem 1912 (!) v Selah (v hribih nad Šmarjeto v Rožu, od koder je Koglekova inačica), samo v nemški parafrazi poročal, da je pa ni podal v izvirnem besedilu in jeziku. M. Majar je Koglekovo inačico v Hermannovi Geschichte Kärntens I,

261—269 (ne 263ss., kakor navaja Graber) lahko vso priobčil v slovenskem jeziku ter ji dodal (269—276) še nemški prevod. Graberjev zapis — ali bo kdaj priobčen? — obsega še 35 celih vrstic, drugo je podala pripovednica v nevezani besedi.

Poglavitna izmed teh razprav, Kuzeljeva, si je postavila za izhodišče raziskovanja naših pesmi in pripovedk o Kralju Matjažu sledeča načela:

1. da so zgodbe (oblikovana snov) v njih starejše od Matija Korvina in se je ime Kralja Matjaža vanje vneslo šele pozneje;

2. da zgodbe niso bajeslovnega izvora, t. j. da niso v smislu naravno-mitološke teorije kot upodobitve bodi dnevnega, mesečnega, letnega kroga toka ali vremenskega ali drugega dogajanja v naravi vsepovsod zrasle kakor gobe po dežju, ampak da je

3. te pesnitve kakor vse umetnine ljudskega pesništva izoblikoval neke, v nekem času, ob nekih zgodovinskih razmerah ali dogodkih neki pesnik, znan ali neznan, da jih je ljudstvo po svojih pevcih in pripovedovalcih sprejelo za svoje, jih pelo, pripovedovalo, spreminjalo ter da so se tako širile na vse strani;

4. da jih je mogoče presojati, vsako posebej, le z metodami književno-zgodovinskega in zgodovinskega raziskovanja virov, če so se in kolikor so se ohranili.

Tako je Kuzelja, kolikor mu je bilo po virih mogoče, raziskal tudi naše pesmi o Kralju Matjažu. Namen sledečih sestavkov je, da Slovence, ki se zanimajo za narodopisje, seznanijo z izsledki Kuzeljevega raziskovanja, da pa te izsledke, kolikor je to mogoče na osnovi novega gradiva, spopolnijo in, če treba, tudi popravijo.

2. »Kralj Matjaž reši svojo nevesto«

Po zgoraj navedenih načelih je Kuzelja po virih, ki so mu bili dostopni, raziskal tudi naše pesmi o Kralju Matjažu. Izhodišče so mu pripravili že nekateri ruski raziskovalci, ki so s takega stališča preučili srbskohrvatske pesmi o Kraljeviču Marku.⁶

Najobširneje razpravlja o baladi »Kralj Matjaž reši svojo nevesto.«⁷ Po motivni analizi slovenskih inačic (n. d., str. 66—73) opozarja na njeno podobnost s shr. junaško pesmijo »Kraljevič Marko i Mina Kosturjanin«,⁸ ki ji tudi razbira inačice (74—82), in primerja obojne inačice z inačicami italijansko-provansalsko-gaskonjsko-francosko-bretonsko-katalon-

⁶ M. Halanskij, Južno-slavjanskija skazanija o Marke Kralevice, Russkij Filol. Vestnik 1894—1895; I. Sozonovič, K voprosu o zapadnom vlijaniji na slavjanskiju i rusckiju poeziju, Varšavskija univers. Izvestija 1897, 1898.

⁷ SNP I, št. 1—8; št. 48. »Kraljevič Marko reši svojo nevesto« (kajkavska). — Z. Kuzelja, Zap. NTS, t. LXVIII, 2. razpr., str. 66—82, t. LXIX, str. 31—49.

⁸ Bogišić V., Nar. pjesme iz starih, najviše primorskih rukopisa (1878), št. 7 = HrNP MHR II (1897), št. 47; prim. Vuk II¹, št. 62, II², št. 61; vsega blizu 40 inačic; tudi po ena romunska in bolgarska.

sko kancono »Il Moro Saracino« ter sorodnimi špansko-portugalsko-katalonskimi romancami o Gajferosu i. dr.⁹

Ker so izdaje le malokomu dostopne, podajem tu po Nigru (213—214) prvo piemontsko inačico (A).

IL MORO SARACINO

A

- Bel galant a si marida, si marida for d'pais.*
 2 *L'à spuzà na fia giuvo, tanto giuvo e tant gentil.*
Tanto giuvo cum'a l'era si savia pa gnianc vestì.
 4 *Al lünes a l'à spuzà-la al mârtes la chita lì.*
Bel galant l'è andà a la guerra pë'r set agn n'a turna pi;
 6 *E la povera Fiorenza l'è restà senza mari.*
E da lì a i passa 'l Moro, ël gran Moro Sarazì.
 8 *L'à rubà bella Fiorenza, a l'à mnà-la a so pais.*
A la fin de lì set ani bel galant l'è rüvà lì.
 10 *Cun ün pè pica la porta: — O Fiorenza, vnì a dürbì. —*
Sua mama da la finestra: — Fiorenza l'è pa pi si;
 12 *Fiorenza l'è stà rubeja dal gran Moro Sarazì. —*
— O tirè-me giü mia speja, cula dël pügnal d'or fin.
 14 *Vöi andè serchè Fiorenza s'i n'a duvéissa mürì. —*
L'à trovà tre lavandere, ch'a lavavo so fardel.
 16 *— Dì-me 'n po', vui lavandere, di chi è-lo cul castel?*
— Cul castel a l'è dël Morø, dël gran Moro Sarazì;
 18 *E Fiorenza, bela Fiorenza, j'è set agn ch'a l'è là drin. —*
— Dì-me 'n po', vui lavandere, cum' farai-ne andè là drin?
 20 *— Pozè cul vestì da pagi, vestirì da piligrin.*
Andè ciamè la limozna sta séira o duman matin.
 22 *E Fiorenza, bela Fiorenza, ve darà dël pan e dël vin. —*
Ël Moro da la finestra da luntan l'a vist a vni:
 24 *— O guardè, bela Fiorenza, 'n piligrin dël vost pais.*
— D'me pais a pöl pa esse, pöl pa esse d'me pais.
 26 *J'uzelin ch'a vulo an'ária pölo pa vni fin a sl.*
S'a n'in füss la rundanina, ch'a gira tüt quant ël dì.
 28 *— Fè limozna, 'n po' d'limozna a sto pòvër piligrin! —*
An fazend-je la limozna a j'à vist so anel al dì.
 30 *E Fiorenza l'à conossü-lo ch'a l'era so prim mari.*
S'a n'in va a la scüderia, munta an sela al caval gris.
 32 *— Stè-me alegre, mie creade, mi m'n'a turno al me pais. —*
Ël Morø da la finestra s'büta a piänzer e gemì:
 34 *— Avei-la mantrü set ani senza gnianc tuchè-je 'n dì! —*

(Prevod: Lep dvorjan se je oženil, oženil zunaj dežele. Vzel je deklico mlado, tako mlado in tako prijazno. Tako mlada kakor je bila, se ni znala

⁹ Costantino Nigra, *Canti popolari del Piemonte* (b. l. — predgovor: agosto 1888), št. 40. *Il Moro Saracino*, str. 213—256.

niti oblačiti. V ponedeljek jo je vzel, v torek jo je pustil tam. Lepi dvorjan je šel na vojsko, sedem let se več ni vrnil; in uboga Fiorenza je ostala brez moža. In tedaj je prišel tja Zamorec, veliki Zamorec Saracenski. Ugrabil je lepo Fiorenso, jo vzel v svojo deželo. Na koncu sedmih let se lepi dvorjan je vrnil tja. Z eno nogo sune v vrata: »Fiorenza, pridite odpirat.« Njegova mati pri oknu: »Fiorense ni več tu; Fiorenso je ugrabil veliki Zamorec Saracenski.« — »Vrzite mi doli moj meč, tisti z držajem iz čistega zlata. Hočem iti Fiorense iskat, tudi če bi moral umreti.« — Naletel je na tri perice, ki so prale svoj sveženj (perila). »Povejte mi nekaj, ve perice, čigav je tale grad?« »Ta grad je Zamorčev, velikega Zamorca Saracena; in Fiorenza, lepa Fiorenza, sedem let je, kar je tam notri.« — »Povejte mi, ve perice, kako naj storim, da pridem tja noter?« — »Slecite to plemiško (paževsko) obleko, oblecite se po romarsko. Pojdite prosit miloščine ali ta večer ali jutri zjutraj; in Fiorenza, lepa Fiorenza, vam poda kruha in vina.« — Zamorec z okna ga od daleč zagleda, ko prihaja. »O, glejte, lepa Fiorenza, romar iz vaše dežele!« — »Iz moje dežele ne more biti, ne more biti iz moje dežele. Ptički, ki po zraku letajo, ne morejo priti do sem, če ne (morda) lastovička, ki se spreleta ves ljubi dan.« — »Dajte miloščine, malo miloščine temu ubogemu romarju!« Ko mu je podajala miloščino, mu je zagledala svoj prstan na roki; in Fiorenza ga je spoznala, da je bil njen prvi soprog. Tedaj gre v hlev, zasede sivega konja: »Veselite se, spletične moje, jaz se vrnem v svojo deželo!« — Zamorec pri oknu se je začel jokati in stokati: »Skrbel sem zanj sedem let, pa se ji nisem dotaknil le prsta!«

Inačice se med seboj precej razločujejo. Poglavitni razložek je, da v mnogih provansalskih, gaskonjskih in katalonskih inačicah Zamorec Saracen ubežnika zasleduje, pa brez uspeha (prim. K. Matjaž in Alenčica); v nekih gaskonjsko-katalonskih jih reši čudež: most čez reko se za ubežnikoma podere, voda se pred njima razdeli, a pred zasledovalci spet strne. V dveh španskih na pol umetnih »romancah« (2. o Gaiferu, 1. o Moriani) Zamorec vpričo moža ugrabljen ženo udari po zobeh in mož ga nato ubije (prim. K. Marko in Mina Kosturjanin).

Romanisti so dognali, da je narodna pesem (kancona) »Il Moro Saracino« nastala za saracenskih plenitev kje v Južni Franciji, določneje v območju Languedok, in se od tam razširila v Severno Francijo, Katalonijo in Severno Italijo. O razmerju med kancono in španskimi romanci si niso na jasnem. Sazonovič¹⁰ je ugotovil, da spada v krog njenih inačic tudi srbskohrvatska junaška pesem o Kraljeviču Marku in Mini Kosturjaninu; Kuzelja je spoznal isto tudi za našo pesem o Kralju Matjažu in Alenčici.

Po ugotovitvi vrste motivov, ki so skupni vsem trojim pesmim (Zap. NTŠ, t. LXIX, 31), se obrača Kuzelja k razboru razložkov, takih, ki izvirajo iz različnih inačičnih tipov romanske kancone, in takih, ki so se razvili samostojno v slovenskih in v hrvatskih inačicah. Na tej osnovi je prišel do zaključka, da sta »obe verziji, t. j. srbskohrvatske pesmi o Mini s Kostura

¹⁰ Sazonovič, n. d. (op. 6), 1898, II, str. 9. — Kuzelja, n. d., t. 68, str. 87, op. 2.

in slovenske pesmi o Matjažu (in Alenčici) nastali samostojno po neposrednem vplivu zahodnih verzij. Prehodne premene, kolikor jih moremo imenovati prehodne, so se izoblikovale po vzajemnem vplivu obojih verzij in po vplivu pesmi »Mož se vrne na ženino svatovščino« (gl. SNP I, št. 215—218; prim. I. Grafenauer, Lepa Vida (1943), 225—226, op. 12). To v nadaljnjem natančneje dokazuje (Zap. NTŠ, t. LXIX, 34—49).

Vprašanje o izvoru slovenske ljudske balade »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« je Kuzelja s tem v glavnem rešil. Ostanejo pa še nekatera vprašanja, ki jih bo treba razjasniti. Predvsem, od kod bistveni razloček med sklepnim motivnim nizom v naši pesmi o Matjažu in Alenčici, ki se ujema s provansalsko-gaskonsko-katalonskimi inačicami kancone Il Moro Saracino, in v pesmi o Mini, ki se sklada z dvema španskima romancama, drugi o Gaiferu (Nigra, n. d., 242) in prvi o Moriani (Nigra, 244). Romanisti si niso na jasnem, kakšno je medsebojno razmerje med kanconami in romancami. Romance o Gaiferu, ki je njih junak še iz kroga Karla Velikega in Rolanda (8. stol.), je znana razen Špancem le še Portugalcem in Kataloncem, motivni niz z zaušnico in ubojem Zamorčevim samo Špancem. Nastale so šele v 15. stoletju, medtem ko je morala priti kancona Il Moro Saracino v Italijo že pred začetkom 14. stoletja (Nigra, 248). Izmed treh možnih hipotez se nagiba Nigra k tretji, da kancone in romance med seboj niso v nikaki zvezi (n. d. 248—255). Pesem o Mini tej hipotezi nasprotuje. Morda pa so pesniki romanc le zajemali motivov iz starejših pesmi, ki so bile v rodu s kanconami Il Moro Saracino; vsaj motivni niz o zaušnici in Zamorčevem uboju je moral biti znan daleč preko španskih meja.

Že 1907 sem našel dokaz za to tudi v nemški baladi »Der Pilger«, ¹¹ natisnjeni na letaku v skrajnem jugozahodu nemškega jezikovnega ozemlja. To je grda igrška potvorba starejše pesmi, ki je morala ustrezati 2. romanci o Gaiferu ali kanconi Il Moro Saracino s sklepom te romance; potvorjena je uvodna kitica in kitice 10—12, drugo še kar ustreza:

DER PILGRIM

Neki plemič ima čudno lepo ženo, mlad grof si jo hoče ogledati.

2. *Legt sich in weiße Kleider an,
Sam er ein Pilgram were.
Er kam fürs Schloß und klopft daran,
Ob jemand darinnen were.*

3. *Die Dirn wol zu der Frauwen sprach:
»Es ist ein Pilgram draußen,
Weder soll man ihn lassen einher gan
Oder soll man ihn lassen draußen?«*

¹¹ Der Pilger, Uhland, Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder, Nr. 100: A (odlomek) iz pesmi Gotfrida von Nifen, B letak: Basel bei Joh. Schröter. — Zdaj tudi John Meier, Balladen I, Reklam Leipzig (1935), Nr. 43.

4. Die Frau wol zu der Dirne sprach,
Man solt ihn einher lassen,
Man solt ihm Essen und Trinken geben,
Man solt ihn lassen rasten.
5. Alsbald er in die Stuben einkam,
Da bot man ihme zu trinken
Aus einem silbern Becherlein,
Sein Äuglein ließ er sinken.
6. Alsbald er gessen und trunken het,
Der Herr hub an zu fragen,
Aus welchem Land er kommen wer,
Aus Franken oder aus Schwaben.
7. »In Franken bin ich wol bekant,
In Schwaben bin ichs erzogen,
Und was ich darinnen verloren hab',
Das darf ich wol wider holen.«
8. Die Frau wol zu dem Herren sprach:
»Man sol die Leut nit fragen;
Alsbald sie gessen und trunken haben,
Solt man ihn leuchten schlafen.«
9. Der Herr der ist ein zorniger Mann,
Er schlug die Frau ins Maule:
»Ja wann der Herr was zu reden hat,
Soll stillschweigen die Frawe.«

Žena mu zagrozi, da mu bo zausnice še žal. Ko gre mož ob polnoči k jutranjicam, »se zavihti« žena k romarju v posteljo, ko se ptički oglase, »se zavihti« žena z romarjem od tod. Ko pride mož od jutranjic domov, zve, kaj se je zgodilo.

14. Der Herr wol zu dem Knechte sprach:
»Sattel unser beide Geile,
Wir wöllen reiten Berg und tiefe Tal,
Wir wöllens wol ereilen.«
15. Und da sie auf die Heiden aus kamen,
Hörten sies Jägerlein blasen:
»O Jäger, liebster Jäger mein,
Wer wohnt auf disem Schlosse?«

16. *»Und wer auf dissem Schlosse wohnt,
Das darf ich euch wol sagen,
Es ist ein wunderschöne Fraw
Wol mit dem Pilger herzogen.«*

17. *Der Herr wol zu dem Knechte sprach:
»Wol auf, wir wöllen von dannen,
Wann es mein Fraw kein Ehr will haben,
So hab sie Spott und Schande.«*

Na koncu se je pesmar še podpisal: pesem da je zapel dobri romar, ki mu je z ženo tako po sreči šlo.

Vprašanje, kdo prebiva v gradu, in odgovor, ki je iz prvega dela narodne pesmi prenesen v sklep padelka, kaže jasno, da gre tu za namerno potvorbo. Odlomek Gotfrida von Nifen¹² pristno predlogo le malo pojasnjuje; le to vidimo, da romar odhaja »von Walchen« (iz vlaške, t. j. romanske dežele), kar ustreza romanski predlogi. Nemška znanost z Johnom Meierjem vred pravega značaja pesmi »Der Pilgrim« ni spoznala.

Pesem »Der Pilgrim« je po svoji osnovi inačica romanske kancone »Il Moro Saracino«, ki pa je privzela iz izročila 2. romance o Gaiferu motiv zaušnice. V južnozahodni Nemški sta bili potemtakem znani pač obe pripovedno-baladni izročili.

Kuzelja po Halanskem (n. d., t. 69, str. 33—34, op. 4) na kratko navaja še epizodo iz srednjevisokoneškega epa Wolfdietrich (13. stol.), ki ustreza zgodbi 2. romance o Gaiferu: Ženo Wolfdietricha je ugrabil velikan Drasian. Mož si obleče kosmato meniško-romarsko haljo (kutte), skrije meč med palmove vejice in gre ženo iskat. Pri Drasianu sreča nepoznan svojo ženo in preskusi njeno zvestobo, rekoč, da se je Wolfdietrich spet oženil. Ko se prepriča, da ga ni pozabila, ubije Drasiana in vzame ženo s seboj. (Pripovedka o Wolfdietrichu in njegovem očetu Hugdietrichu sega še v merovinške čase, nemški ep pa je sestavljen na osnovi francoskih chanson de gestes o »Flooventu« [12. stol.]). Kuzelja misli, da gre sorodnost s srbskohrvatsko pesmijo preko romance o Gaiferu, kar je po francoskem viru pesnitve pač pravilno. Vendar nam Wolfdietrich dokazuje, da je snov bila dalje razširjena, kakor so sodili romanisti.

Kuzelja omenja (n. m.) po Halanskem tudi, da se zgodba srednjeveškega narodnega epa Digenis Akritas (ok. 1250) za čudo dobro ujema z zgodbo slovenske balade o Kralju Matjažu in Alenčici: v njej ni motiva preskušnje ženine zvestobe, pripoveduje se o ptici-glasnici, o ubegu z ženo in junaškem boju z zasledovalci. Pa tudi tu si iz podobnosti ne upa izvajati kakih sklepov. Vendar je prav ta starobalkanski obrazec zelo važen, ker posreduje zvezo med slovensko pesmijo in ruskimi bylinami z istim motivnim obrazcem:

¹² Gotfrid von Nifen (Neifen), dokazan za leta 1234—55, iz Švabskega, je bil izmed privržencev mladega kralja Heinricha, ki se je uprl očetu, cesarju Fridriku II. in bil zato 1235 zaprt (u. 1242).

o »Dveh bratih Livikih in o knezu Romanu Dimitrijeviču« (Rybnikov Pesni I [1861], št. 73—75, III [1864], št. 51, IV [1867], št. 17) in o »Najezdu Litovcev« (Hilferding, Onežskija byliny, št. 12, 42, 62), najsi so imena, na katera se je obrazec prenesel, razmeroma mlada (prim. Lepa Vida, str. 10, op. 1).

Žal mi niso pri rokah vsi potrebni viri, da bi mogel vprašanje nadrobneje raziskati. Vendar se mi zdi, da nam že zemljepisna razširjenost ljudskih izročil o Rešitvi neveste iz rok tujevernega ugrabitelja in starost in način marsikaj lahko odkrije. Motivni obrazec 2. romance o Gaiferu — mož nepoznan najde ugrabljeno ženo, s hudim sporočilom preskusi njeno zvestobo; ker pokaže, da za možem žaluje, jo ugrabitelj dejansko žali in mož ga ubije — je znan v Španiji, Franciji, Nemčiji, na Balkanu pri Srbih in Hrvatih; Gaifer je junak Karlovega pripovedčnega kroga (8. stol.), pripovedke o Wolf-dietrichu segajo v 6. stoletje. Pripovedčno-baladni obrazec tega tipa se je torej širil od zahoda proti vzhodu.

Motivni obrazec »Il Moro Saracino« — ugrabljeni ženi se da mož skrivaj spoznati in jo ob prvi priložnosti odpelje; zasledujejo jih, pa mož se sovražnikov ubrani — je razširjen v Kataloniji, Franciji, Italiji, (Nemčiji?), Sloveniji, pri Grkih, Rusih. Najstarejše sporočilo o njem je iz Grčije: Digenis Akritas je sestavljen po ljudskih izročilih iz 10. stoletja. Sklepati treba, da je ta pripovedčno-baladni obrazec potoval z Balkana na vzhod in na zahod.

Obojni prenos je bil v dobi križarskih pohodov in pri zvezah Balkanskega polotoka z Rusijo kaj lahak. Tako bi se tudi razložilo razmerje slovenskih do srbskohrvatskih in način. Slovenci bi bili dobili pripovedčno-baladno osnovo za pesem o Kralju Matjažu in Alenčici (kakor več drugih baladnih snovi) od Grkov. Zvezo z njimi pa so pretrgale inačice, ki so potem — za dobe križarskih vojska — prišle k Hrvatom in Srbom z zahoda. Kajpada je to za zdaj samo delovna domneva, ki jo bo treba še na osnovi virov preveriti.

Raziskati bo treba še izvor nekaterih motivov v pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici, ki so hrvaški pesmi o Mini neznani, pa jih tudi v romanskih inačicah ni, tako motiva ptice znanilke in plesa pod lipo na Turškem. Za prvo pač ne bo treba s Kuzeljo (t. 69, str. 44s., op. 1) in Graberjem (n. d., 42) iskati izhodišča v ptičku kot slu ljubezni v evropski, posebej nemški ljudski poeziji, ko je prav ta ptica glasnica-svarilka v slovenski ljudski poeziji zelo pogosten motiv, medtem ko ga v nemški skorajda ni.¹³ Za ples pod lipo pa bo najbolje opozoriti na balado o Povodnem možu (SNP I, št. 81—82, pripov. pri Valvasorju, vir Prešernovi baladi); tu je tudi namen plesa isti: Matjaž in povodni mož hočeta med plesom ženo (nevesto) odpeljati.

Vprašanja, kdaj bi bila prišla predhodnica pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici k nam, si Kuzelja ni zastavil. To se je moralo zgoditi pač še v času, ko plenitve saracenskih pomorskih roparjev po obrežjih Jadranskega morja še niso bile pozabljene, torej v dobi križarskih vojska, ki so se jih udeležili

¹³ Prim. Spokorjeni grešnik, Ob Jadranu (1947), str. 67—68 (drugič namesto nje angel); O svetem zakonu pojoča ptica, SNP I, št. 67—69; Grešnik bolan se obhaja, SNP I, št. 302—304 — v št. 305 namesto nje Marija; Marija, ptica pevka in zamorska deklica, SNP I, št. 544 do 570; Ptica svarilka, SNP I, št. 795—806.

tudi iz naših dežela, v dvanajstem ali v začetku trinajstega stoletja. To je tudi doba naših baladnih in legendarnih pesmi o španskih (t. j. maverskih) kraljih in kraljicah in o zamorskih deklicah. Tedaj so bile tudi zveze z Italijo še živahne, saj so bili od druge polovice XI. stoletja oglejski patriarhi precejšnjemu delu slovenske zemlje (Istrski grofiji in Slovenski krajini — Dolenjski) tudi svetni vladarji; od druge polovice XII. stoletja so jim oblast že izmikali razni fevdniki, od sredine XIII. stoletja pa je prešla na druge oblastnike. Junak predhodnici pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici je bil v slogu naših starih balad pač »kraljič mlad«, ugrabitelj pa verjetno Črni zamorec.

Domnevo, ki jo Kuzelja po krivici imenuje Rutarjevo,¹⁴ da bi bila pesem nastala (mi bi dejali: da bi se bila zvezala z Matjaževim imenom) pod vplivom pripovedovanja o nevarnosti, ki je pretila nevesti Matija Korvina Beatrici Napolski od Turkov, ko je potovala iz Italije na Ogrsko, se zdi Kuzelji malo verjetna. Trdnega pa si tudi sam ne upa povedati. »Mogoče le, da se je Matjaževo ime prišlo v naši baladi podobno kakor (Markovo ime) v pesmi o Kraljeviču Marku, k čemur so mogle pripomoči pripovedke o Matjaževih pohodih, kakršne so krožile vobče med ljudstvom (pri Ogrih, Slovaki in Rusinih so dokazane) in so izhajale od resničnih dogodkov iz kraljevega življenja.« (Zap. NTŠ, t. LXIX, 49). Več tudi danes o tem ne vemo.

3. »Kralj Matjaž v turški ječi«

Tudi pri baladi »Kralj Matjaž v turški ječi« (SNP I, št. 9—10) je Kuzelja zvezal slovensko pesem s srbsko junaško pesmijo »Marko Kraljevič prevario Arapku djevojku«, ki je znana tudi Hrvatoma, Makedoncem in Bolgarom,¹⁵ po tej pesmi pa tudi z raziskavanji ruskih znanstvenikov o njej, predvsem Halanskega.¹⁶ Ugotovil je mimo tega, da k slovenskim inačicam spada tudi istrska hrvatska pesem »Dore i knez Matijaš«.¹⁷ Da se je približala slovenskim inačicam, oz. baladnemu tipu, ki mu slovenske inačice pripadajo, tudi dalmatinska hrvatska pesem »Ban Zrinjanin i Begzada djevojka« z mnogimi inačicami (HrNP MHR VI, št. 34, 33 in str. 326—332), Kuzelja še ni mogel vedeti, ker je knjiga izšla šele leta 1914.

a) Kuzeljevi izsledki in domneve

Za pregledom slovenskih inačic in istrske pesmi se ozre Kuzelja s S. Rutarjem (Zvon 1879, 151) na zgodovinski dogodek, ki je morda

¹⁴ Ko Rutar poroča o tem Beatricinem potovanju (Zvon 1879, 150), pravi na koncu: Težko, da je bila ta dogodka kaj pripomogla k nastanku pripovedi o Alenčice ropu.

¹⁵ Bogišić, št. 5 = HrNP II, št. 13; Vuk II¹, št. 64. (II¹, št. 63): Marko Kraljevič i kći kralja Arapskoga; HrNP II, št. 14. Še 7 drugih hrvatskih inačic (6 v HrNP II, str. 347—51, 1 v Nevenu 1855) in 6 bolgarskih in makedonskih (Miladinovci, Balgarski narod. pjesni [1861], št. 54. Markovo ispovjadvanje). — Svoj inačični tip predstavljajo dalmatinske inačice o Zrinjaninu banu in ena slavonska o Kraljeviču Marku (glej v Dodatku C, D).

¹⁶ M. Halanskij. K voprosu ob otraženiji skazaniya o Bove koroljeviče v serbskom epose. Rus. Filol. Vestnik XXI (1889) 270ss.

¹⁷ Hrvatske nar. pjesme... iz »Naše Sloge«, Trst (1879), odd. II, št. 62, str. 59s.

vplival na oblikovanje pesmi, na ujetništvo Janka Hunyadija-Sibinjana pri turškem podložniku despotu Juriju Brankoviću (1448), iz katerega se je rešil z oblubo, da se poroči njegov sin Matija z Jurijevo vnukinjo Elizabeto Celjsko, ki se je pri njem vzgajala,¹⁸ ter se nato obrne k inačicam srbsko-hrvatsko-makedonsko-bolgarske junaške pesmi ter k sorodnim drugojezičnim baladnim pesnitvam, k epizodi o Antiohovem sinu in emirovi hčerki v bizantiskem junaškem epu (ok. 1250) »Digenis Akritas« (Nezakonček krajišnik) ter k angleško-škotsko-dansko-nordijski baladi »Lepi Cvet northumberlandski«¹⁹ in njej podobnim pesmim. Po razboru motivov je prišel do sklepa, da je slovenska balada o Matjaževi rešitvi iz ječe predelana obrazec baladne teme, priljubljene daleč na okoli, predvsem v Franciji, Angliji in Nemčiji, da je nastala po vplivu hrvatskosrbske junaške pesmi o Marku Kraljeviču in arabski deklici ter krajevnih zgodovinskih izročil, ki so vplivala na njeno preobrazbo in sedanjost podobo (n. d., 65–66).²⁰

Dokazovanje pa Kuzelji pri tej pesmi ni tako uspelo kakor pri pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici. Že v začetku, pri prikazu slovenskih inačic z istrsko, je zagrešil usodno napako, ko je sicer pravilno navedel Matjažev odgovor Margetici v goriški inačici (SNP št. 9), pa ga je čisto narobe razumel. Matjaž odgovarja (vv. 39–42):

»Doma imam svojo ženkó, Tri mlade sinke imam ž njó,
Mi turen boš odpírala, Med njimi se (si!) boš zbírala,«

(t. j., če mi ječo boš odprla, Med njimi si boš moža izbrala). Kuzelja pa je razumel, da je Matjaž dejal, »ščo maje žinku i diti i tomu ne može z njeju ženitiš.«²¹ In čudno je, da mu še sklep pesmi, ki je vendar dovolj jasen, ni

¹⁸ Matjaž je imel tedaj šele 5–8 let; kot rojstni dan omenja en vir 27. marec 1443, leto 1443 še dva druga vira, l. 1440 in 1441 po en vir (I. A. Fessler, *Gesch. v. Ungarn III* [1871], 5, op. 1). Elizabeta Celjska pa je umrla že 1455. — Druga možnost, ki jo K. omenja — Matjažovo »ujetništvo« v Pragi — za pesem gotovo ne prihaja v poštev: kralj Ladislav Posthumus je dal nekaj časa po uboju Ulrika Celjskega (10. nov. 1456) zapreti oba Hunyadijeva sinova, hoteč zatreti njegov rod; po usmrčitvi Ladislava Hunyadija (16. marca 1457) pa je moral zbežati in je vlekel Matija s seboj ter ga naposled poslal k Podjebradu v Prago. Dospel pa je tja šele po kraljevi smrti (nov. 1457) in Podjebrad je sprejel Matjaža bolj kot ljubelega gosta ko pa kot ujetnika; že 24. januarja so nato Matija izbrali za ogrskega kralja.

¹⁹ *The Fair Flower of Northumberland*, Child Fr. J., *The English and Scottish Popular Ballads I*, št. 9, str. 111–118.

²⁰ Na koncu (str. 66) navaja K. še gradiščansko-hrvatsko pesem o Matjažu (Kurelac, Jacke ili narodne pësme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šopronskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih [1871], št. 498), ki je na Kralja Matjaža prenesena junačka pjesma o Sekuli in carju Sulejmanu (Bogišić, št. 101). Njen osrednji motiv (da noče junak umreti druge smrti kakor od sablje) pa je prenesen tudi na Marka Kraljeviča (Hr. NP II, št. 11), Jurišića (Vuk II, št. 52) i. dr.

²¹ Kuzelja, n. d., LXIX, 60; prim. 51: »(motiv) pro svatanje (v istrski inačici), jakoga njema v prvšim (t. j. goriškem), očevitno staršim varijanti.« Starejša je goriška nedvomno — zato jo je Štrekelj postavil čisto pravilno na prvo mesto — pa ne, ker se v njej o svatbi ne govori, ampak, ker gre za svatbo z Matjažičem, t. j. Matjaževim sinom, ne z bratom (ki bi se pač ne imenoval tudi Matjaž).

pomogel do boljšega razumevanja. Ko toži Margetica (vv. 123—24): »Kakó bo z mano, oh kakó, Naprej ne vem, nazaj ne smem,« Kralj Matjaž govori:

*»Le sàm, le sàm, Matjažič mlad!
Prpeljal sem Margetico,
Turškega kralja mlajšo hčer,
Vzemi jo za nevestico,*

*Je turen mi odpirala,
Iz ječe me je rešila.«
Matjažič vzeu Margetico
Za ljubo si nevestico.*

Napačno razumevanje goriške pesmi Kuzelji sicer ni preprečilo spoznati njeno starost — za najmlajšo ima istrsko, ker združuje poteze starejše goriške in mlajše gorenjske inačice (št. 10)²² — pa ga je zapeljalo v nevarnejšo napako, napačno tolmačenje razloga za starost: to, da v njej ni »svatanja« mu jo je primaknilo v bližino hrvatskosrbske »junaške pesme«, ki se konča z umorom ali samomorom prevarane arabske deklice. V resnici pa stoje slovenske inačice zase, hrvatskosrbske zase; ne veže jih nobena neposredna zveza, ampak le rodovna vez s starejšim praobrazcem, iz katerega sta se razvila po različnih potih dva po bistveni potezi ločena baladna obrazca, dve različni pesmi. Umor se po nobenem razvoju ne spremeni v svatbo, svatba po nobenem razvoju v umor.

To je prav tak razloček kakor med baladama »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« in »Nezvesta žena možu pobegne«, pa jo mož poišče in kaznuje (SNP I, št. 142; podl. 143—144), kakor med pesmima »Il Moro Saracino« in »Salomon in njegova nezvesta žena«. Motivna obrazca sta domala enaka — ugrabitev žene, zasledovanje, srečanje moža z ugrabiteljem in ženo — razloček je le eden, da tu gre za zvesto ženo, tam za nezvesto, pa ta je tako bistven, da je od njega odvisen tudi drugačen sklep in da ne moremo več govoriti o inačicah iste pesmi, ampak o dveh različnih pesmih.

Ob takih motivih, s katerimi nastajajo ob snovno skoraj enakih motivnih obrazcih nove pesmi, so kajpak tudi postranski motivi, ki poteka dejanja ne spreminjajo, pač pa pripovedovanje poživljajo, dogajanje ponazarjajo, ki so torej dejanju bolj okras ko pa gibalo. Tako je za zgodbo v naših pesmih precej vseeno, ali pobeg predlaga jetnik ali rešiteljica, ali rešiteljica po zvijači pride do ključev k ječi ali jetnika drugače reši, ali je njen oče doma ali ne, ali se rešiteljica z materjo dogovori ali ne, ali ubežnika kdo zasleduje ali ne, ali se begunca ubranita zasledovalcev tako ali tako. Taki postranski motivi so važni za spoznavanje medsebojne odvisnosti samo v inačicah iste pesmi — in čim manj so pomembni, toliko važnejši so — prav ničesar pa ne povedo, če jih najdemo v pesmih različnega značaja, kajti to so pogosto t. i. popotni motivi, ki prehajajo ob snovno podobnih dogodkih iz pesmi v pesem, ne glede na to, da je smisel dejanja v njih bistveno različen.

Kuzelja je to dvojnost motivov pri obravnavanju pesmi »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« — »Marko Kraljevič i Mina Kosturjanin« — »Il Moro

²² Gorenjska inačica se je ohranila v 4 redakcijah, dveh rokopisnih (A: pisana z okorno roko, najbrž za Smoleta, B: Prešernova svojeročna) in dveh tiskanih (C: Vraz, Nar. pesni Ilir., 22—25. Č: Korytkove Slov. pesmi kranjskega naroda — Kuzelja [n. d. 49] citira napačno »Scheinigg« — IV, 9—13).

Saracino« še dovolj upošteval; pri obravnavi pesmi »Kralj Matjaž v turški ječi« in »Marko Kraljevič prevari Arabku djevojku«, je to opustil, najbolj pač zaradi krivega umevanja ene izmed bistvenih potez v najstarejši (goriški) slovenski inačici in s tem napačne presoje vse slovenske pesmi. S tem je v zvezi tudi to, da je Kuzelja iz Markove prisege (da ni ne oženjen ne zaročen in da bo Arabko za ženo vzel), ki jo potem prelomi, kar molče sklepal, da Marko prisege ni zgolj prelomil, ampak da je (glede prve polovice) tudi krivo prisegel, torej da je že oženjen, in vprašanja ni dalje raziskal.

Tako se prikaz epizode o Antiohovem sinu in emirovi hčeri v srednje-grškem narodnem epu »Digenis Akritas« (v 6. knj.)²³ in primerjalni razbor njenih motivov (Zap. NTŠ, t. 69, str. 55–57) nanašata le na pesem o Marku Kraljeviču in arabski deklici, ne tudi na pesem o Kralju Matjažu in Marjetici, kakor misli Kuzelja. Zato je tudi preveč gledal na skladnosti in razločke v nebistvenih potezah, premalo na bistvene poteze.

Iz njegovega povzetka zgodbe ni razvidno niti to, da je Antiohov sin samski (to izhaja že iz materinega soglasja s hčerjo), niti to, zakaj emirovo hčer zapusti (jasno, da ne zato, ker je že oženjen). Tudi bistveni razloček glede sklepa v srednjegrški epizodi in srbskohrvatski tragični pesmi le mimogrede omeni, in vendar je bistvenega pomena: Antiohov sin emirovo hčer na begu preprosto zapusti (saj se lahko vrne domov, ko je pobegnila z vednostjo in dovoljenjem materinim in očeta ni doma), Marko Kraljevič pa rešiteljico z mečem pokonča (gl. Dodatek B, št. 4), v tistih dveh inačicah, v katerih jo samo zapusti, pa se sama utopi, saj bi tudi doma zapadla smrti — brat ji je že zagrozil, da izgubi glavo, če se izkaže, da je bila z jetnikom zares prijazna (HrNP II, št. 14). Poiskati bi bilo treba tisti tuji vpliv, po katerem je prišla v pesem ta ne v značaju zgodbe ne v Markovem značaju utemeljena grozotnost.²⁴ To ni moglo biti kaj drugega kakor katera izmed

²³ Kuzelja navaja po C. Sathas et E. Legrand. Les exploits de Digenis Akritas, épôpée byzantine du X. siècle, Paris 1875, str. 132s. (iz 6. knj. ge) vsebino epizode o Antiohovem sinu in emirovi hčeri takole: Antiohovega sina so ujeli in zaprli v ječo velikega emira iz Merfeke Aploravda. Po treh letih se je zaljubila vanj emirova hčerka in, ko emira ni bilo v deželi, tedaj

Καὶ σύντομα τὸν ἔλυσεν, ἄνδρα γὰρ τὸν ἐπάρη
Καὶ διή μετὰ βουλῆς μητρὸς ἄρχοντ' αὐτὸν ἐποίησε.

Antiohov sin je spazil некоč čas, pripraven za ubeg, ter jo začel nagovarjati k uteku:

Εἴπε τήνδε καὶ τὴν βουλήν ἐ σῖπε καὶ τὸν φόβον
τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἀμηνῶ, μήπως τὸν ἐ-ἀνοίξῃ,
εὐθὺς ταύτην ἡγάγαζεν ἔρχεσθαι σὺν ἐκείνῳ.

Dekle se je bala iti v tako daljne kraje, pa ko ji on na njeno vprašanje »καλέ μου, μή μ' ἀφήσῃς« odgovori, da je nikoli ne zapusti in se oženi z njo ter priseže, da bo besedo držal, se je odločila, da z njim uteče. S tem soglašata tudi dekličina mati; pripravi konje, denar in vse najboljše iz očetovega imetja in ubeg se začne po sreči. Toda na poti Antiohov sin deklico pri nekem vrelcu zapusti in se vrne domov, ne da bi se kaj menil za njene prošnje.

²⁴ Markova mati za to hudodelstvo sina ukori, kakor mu gre, celo Bog ga kaznuje — roka mu sahne — v inačicah z omiljeno Markovo krivdo skuša Marko skesan krivdo popraviti, pa prepozno: Arabka se je že utopila. Inačico s spremenjenim sklepom gl. v Dodatku C, št. 7.

pesmi o »Dekliškem morilcu«, kakršnih je v ljudskem pesništvu raznih narodov dovolj.²⁵

Razložki med srbskohrvatsko tragično pesmijo in epizodo o Antiohovem sinu v srednjegrškem narodnem epu so napotili Kuzelja, da je šel iskat ustrezajočih vzorcev pri Angležih in Nordijcih (n. d., t. 69, str. 57–59). Gre pravzaprav le za soglasje emirove hčere z materjo in vse, kar je s tem v zvezi, česar v shr. inačicah ni. Ti razložki ob dovoljnem številu ustrezaajočih si motivov, bistvenih in nebitvenih, sicer dokazujejo, da shr. pesem ni neposredno odvisna od srednjegrškega epa, niso pa dokaz zoper vzročno zvezo med podstavo srbskohrvatske pesmi in grškim izročilom, ki ga je neznani pesnik Digenisa Akrite lahko uporabil za svoj epos in ga po svoje prikrojil.²⁶ Snov izvira namreč že iz 10. stoletja, epos sam pa je nastal šele ok. 1250.

Tudi baladni krog »The Fair Flower of Northumberland«²⁷ se ne glede na sklep dobro ujema s shr. pesmijo »Marko Kraljevič prevari Arapku djevojku«; s srbsko pesmijo vred tudi popravlja grško epizodo o Antiohovem sinu glede materinega soglasja s pobegom, ki ga v

²⁵ Gl. slovensko inačično vrsto SNP I, št. 134. Cigan, št. 137. Lajnar, št. 138. Jelengar (nem. Ulinger). Glede teh pesmi gl. Joža Glonar, Ulinger-Jelengar-Lajnar, Zbornik za zimsko pomoč (1944), 384–391.

²⁶ O ljudski poeziji kot podstavi epa in o danes ohranjenih pesmih iz Digenisovega kroga gl. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur (2 1897), 829s.

²⁷ Child, n. d. (op. 19), št. 9 z več inačicami. Kuzelja (n. m., 57) podaja zgodbo osnovne inačice takole (v oklepaju različice iz inačice A iz 16. stol., n. d., 58): Mlad vitez sedi v temnici (A: eden škotskih kraljičev v ječi angleškega grofa). Nekoč stoji pri oknu in vidi oblastnikovo (A: grofovo) hčer, ki gre mimo ječe. Zakliče ji: »Lepa deklica, obžaluj in usmili se me; ukradi ključ in pusti me ven.« Dekle očitno ve, kdo je jetnik, ker odgovori: »O, dobro vem, da vi mene ne potrebujete, saj imate ženo in otroke.« Tedaj ji vitez priseže na Kristusovo krono, da še ni oženjen. (A: Kraljič grofovo hčer ogovori: »Lepa gospa, usmili se me in ne daj, da bi v ječi umrl!« Dekle: »Kako naj se vas usmilim, ko ste sovražnik naše domovine?« — »Ne, gospa, nisem sovražnik. Prišel sem semkaj iz velike ljubezni do vas.« — »Kako si mogel priti iz ljubezni do mene, ko imaš ženo in otroke?« — »Prisegam na sv. Trojico, da nimam ne otrok ne žene... Če me izpustite, vam obljubim, da se z vami oženim; gospodovali boste nad gradovi in mesti in kraljevali v grajskih izbah.«) Dekle se da pregovoriti, gre v izbo svojega očeta in ukrade ključ izpod zglavja. Potem odpre konj, izbere najboljšega konja, izpusti viteza in se spusti z njim na utek. Čez nekaj časa prijahata v gozd in tukaj ji ukaže vitez, naj zleze s konja in ostane tam, ter ji razkrije resnico: »Ne potrebujem te več, saj imam doma otroke in ženo.« Dekle je vsa pobita, pa vendar noče viteza pustiti in ga prosi, naj jo vzame s seboj vsaj za služabnico. Vitez tudi o tem noče slišati, saj ima boljših služabnic, in odjezdi. (A: Ko sta bila že blizu Edinburga, prizna kraljič da ima ženo in otroke, pa jo vpraša, če mu hoče biti ljubica. Dekle se razhudi: »Ti lažnivi, verolomni kralj! Kako moreš biti tak! Ne onečaščaj svojega imena, ampak potegni meč in mi pokončaj sramoto!« Pa kraljič dekle pusti in odjaha.) Dekle se vrne domov, zakrivajoč glavo od sramu in strahu pred očetom in materjo. (A: Nato sta prišla dva angleška kraljiča in jo pripeljala nazaj k njenemu očetu.) — Prim. tudi označitev zgodbe inačici A pri Johnu Meierju, Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien (DVM) II (1939) št. 42. Der betrügerische Freier — obdelal Erich Seemann — str. 125.

ljudski predlogi pač ni bilo. Angleška balada pa je tudi podprla Kuzeljevo le na slovensko pesem oprto mnenje, da je ne le Matjaž, ampak tudi Kraljevič Marko že oženjen, kajti prisega, enaka Markovi, je tukaj res tudi kriva prisega, ne le prelomitev prislege. Angleška balada pa je tudi spopolnila grško epizodo o Antiohovem sinu, ker opisuje tudi vrnitev ubegle hčere k staršem, v inačici A celo v spremstvu zagovornikov. Sočutje ljudstva je bilo očitno pri »Lepem Cvetu northumberlandskem«. Zgodba ni postavljena v bojno območje med kristjani in Saraceni, ampak v bojni pas med Angleško in Škotsko: jetnik je Škot, varana rešiteljica Angležinja.

Za slovensko pesem tu ni dobička. To je spoznal tudi že Kuzelja; v naslednjem odstavku (59—61) označuje pglavitne poteze 1. srbskohrvaške, severnogermanske in grške veje izročila, 2. poteze slovenskega pesemskega obrazca, ki pa ga zaradi napačnega umevanja goriške inačice spet tudi kot celoto napačno označuje (str. 60) ter deli inačice v dva različna tipa inačic (ki jih ni razen nebistvenega razločka: sinko Matjažič in brat Matjaž); v njih nahaja samo štiri skupne motive oz. motivne nize. Potem išče v različnih pesemskih tipih z osrednjim motivom rešitve jetnika po ženski pri Ukrajincih, Poljaki, starih Francozih, Angležih, Nemci podobnih potez, kakor so v slovenskih inačicah (str. 60—61) in vobče v jugoslovanskih (str. 64), ne da bi kaj določenega dognal. V množici pesmi, ki obravnavajo v najrazličnejših premenah témo o jetniku, ki ga ženska reši iz ječe, na daleč razširjeno v pesmih in pripovedkah, nahaja ožjo sorodnost le v slovanskih in grških pesmih po eni, s severnogermanskimi po drugi strani, čemur se čudi, ker Nemci in Italijani, ki bi bili mogli zvezo posredovati, te téme ne poznajo. Tesnejšo zvezo pa vidi samo med srbskohrvaškimi pesmimi o hčeri arabskega kralja in epizodo v grškem epu Digenis Akritas ter med temi in slovenskimi baladami. »S srbskimi pesmimi kažejo slovenske znatno podobnost v prvih odstavkih; mesto, kjer dekle nagovarja Matjaža, se ujema kar dobesedno in se ponavlja v vseh inačicah obojih pesmi. Nadaljevanje pa je v slovenskih baladah obdelano čisto drugače« (64). Na vprašanje, kaj je tu prvotno, kaj poznejše, odgovarja Kuzelja z golo domnevo (n. m.): »Možno je domnevati, da je bila prvotna oblika slovenske pesmi bližja srbskim pesmim, pa se je premenila pozneje, ko se je navezala na spomine o Urhu Celjskem ali samem Matjažu.« Kot take zgodovinske spomine navaja ujetništvo Janka Hunyadija, ki se je odkupil iz ujetništva Jurija Brankoviča z zaroko sina Matjaža z Brankovičevo vnukinjo, Matjaževo vrnitev iz Prage s Podjebradovo hčerko kot ženo (to ne velja, ker se je poročil z njo zaradi mladosti šele nekaj let pozneje); iz njih, meni, bi mogel biti motiv Matjaževega brata (zares le sina Matjažiča) kot ženina rešiteljice. Motiv, da jo vzame Matjaž le za ljubico (po Kuzeljevem umevanju v goriški inačici), meni, da je izšel iz pripovedovanja o ljubicah Matijevih in Urha Celjskega. Že napačno izhodišče kaže, da domneva ne velja.²⁸

²⁸ Tudi stvarno je domneva glede Matjaževih ljubic napačna. Zgodovina ve samo o eni Matjaževi ljubici, hčeri vratislavskega župana Krebila, v času, ko mu je umrla prva žena Katarina Kunigunda (febr. 1464) in se z drugo Beatrico

Jasno je, da tudi zaključki, s katerimi je sklenil Kuzelja svoja izvajanja (Zap. NTŠ t. LXIX, 65—66 — gl. zg. str. 200), glede razmerja med inačicami srbskohrvatske pesmi »Marko Kraljević i Arapka djevojka« in slovenskimi z istrsko o »Kralju Matjažu v turški ječi« ne drže. Da dobimo boljši pogled v njihovo razmerje, treba vsa Kuzeljeva izvajanja preskusiti in, kolikor se da, dopolniti in popraviti.

b) Dopolnila in popravki

Kuzeljeve ugotovitve o razmerju med inačicami srbskohrvatske pesmi »Marko Kraljević prevari Arapku djevojku«, epizodo o »Antiohovem sinu in emirovi hčeri« ter inačicami angleško-škotsko-nordijske balade »The Fair Flower of Northumberland«, osnovane na primerjalnem razboru, treba priznati v poglavitnih potezah za pravilne. Vse tri skupine inačic (pri epizodi srednjegrškega epa velja to kajpak le za ljudsko izročilo, ki ga je pesnik za epos po svoje spremenil) so inačice istega baladno-pripovedčnega tipa (motivnega obrazca), čigar praobrazec se glasi: V jetnika (kralja, kraljiča, viteza) se zaljubi hči oblastnika, ki ga drži v trdi ječi, in ga hoče izpustiti in z njim zbežati, če ni ne oženjen ne zaročen in jo hoče vzeti za ženo. Jetnik oboje s prisego zatrdi, dekle skrivaj ječo odpre in z njim zbeži. Spotoma se rešeni iz nekega razloga skesa in jo zapusti, rešiteljica pa se osramočena vrne domov.

Ujema se tudi vrsta drobnejših potez, ki tudi ob nebistvenih motivnih razločkih potrjujejo medsebojno zvezo. To velja ne le za pesnikove spremembe ljudskega izročila v epu Digenis Akritas, ampak tudi za različno ozadje balkanskih inačic in inačic angleško-škotsko-nordijske balade; v prvih se godi dejanje v bojnem področju med kristjani in mohamedanci (Arabi, ne Turki), v Britaniji pa v mejnem pasu med Škotsko in Angleško.

Drugače je z umorom Markove rešiteljice v srbskohrvatskih pesmih. Po notranjem razvoju ta grozotnost ni mogla priti v pesem. Mogla se je vriniti vanjo — pač preden se je pesem prenesla na ime Kraljeviča Marka — le iz kakega drugega baladnega ali pripovedčnega tipa. Že Kuzelja je pri označevanju srbsko-grško-nordijske skupine inačic (n. d. 59—60) opozoril na inačice baladnih obrazcev o »Morilcu deklet« (n. pr. Child, št. 4)²⁹ in o »Sleparskem snubcu« (n. pr. Simrock, št. 8—9. Stolz Sieburg,

Napolsko še ni oženil (22. dec. 1476). Rodila mu je 1470 sina Janka, ki ga je štiriletnega vzel k sebi in si prizadeval, ko je bil tudi njegov drugi zakon brez otrok, da bi mu pridobil pravico nasledstva na prestolu, kar pa se mu zaradi pre zgodnje smrti ni posrečilo. Gl. Fessler, *Gesch. v. Ungarn* III, 40, 116, 155.

²⁹ Gl. John Meier, *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien* II (1939), Nr. 41. Der Mädhennmörder, str. 67—115; inačice so našteje str. 87—93, med njimi tudi slovenske, hrvatske in srbske ter druge slovanske. Slovanske inačice navaja v velikem številu Horák v Kubinovi izdaji *Kladské písničky* (1925), št. 21, str. 145ss. — Glede starosti pesmi na Balkanu gl. Iv. Grafenauer, *Lepa Vida* (1943), 13—14, op. 9. O slovenskih inačicah: Joža Glonar, *Ulinger-Jelengar-Lajnar. Zbornik Zimske pomoči* (1944), 384—391.

Stolz Heinrich),^{29a} a skupno na inačice z umorom in s sramotitvijo, ne da bi bil spoznal izredne važnosti ravno prvih. Danes vemo, da so prav inačice z umorom ali poskušenim umorom zelo stare in v raznih premenah razširjene po vsej Evropi; na Balkanu so morale biti znane že v 10/11. stoletju. Snov je znana tudi po pravljicah.³⁰

Inačice, v katerih Marko Kraljević deklico Arabko samo zapusti, pa se sama utopi (prav bratova grožnja, da ji bo zaradi prijaznosti z jetnikom »prošla glava njena«, jo je napotila, da z njim zbeži), so nastale po kontaminaciji (zlepljenju) stare baladne oblike (s samo zapustitvijo) in nove z umorom. Da gre za kontaminacijo in ne morda za ostanek stare oblike, dokazuje pesemska oblika: pesem z umorom se je ohranila še tudi v obliki bugaršnice, ki je izšla še iz prastare slovanske dvodelne dolge vrstice (gl. Grafenauer, Lepa Vida, 150), inačice z zapustitvijo in utopom pa so vse zložene v desetercih. Pač pa so ob nastajanju te pesmi stare inačice še živele.

Glede grško-srbskohrvatsko-angleškega baladnega tipa je potemtakem ponovni pregled Kuzeljevih izvajanj njegovo dokazovanje spopolnil in okrepil, njegov sklep glede rodovne zveze balkanskega izročila z anglo-nordijskim potrdil. Tudi Kuzeljev pomislek, da sta zemljepisni področji izročila tako oddaljeni in da jih Italija in Nemčija, ki izročila ne poznata, ne vežeta, ni tako vznemirljiv, kakor se zdi na prvi pogled. Zemljepisno razdaljo so premostili Normani, ki so v 11. stoletju iz Normandije zavzeli Anglijo in se zasidrali tudi na bizantsko-arabskem bojnem torišču v Južni Italiji, proti koncu stoletja pregnali Saracene s Sicilije in začeli kmalu siliti tudi na Balkanski polotok. Zveze med južnoitalskimi Normani z Normandijo in s tem z Anglijo pa so bile vedno živahne, saj so bili Normani pomorski narod.

S tega razgleda se moremo lotiti tudi vprašanja domovine tega tipa iz baladnega kroga z osrednjim motivom rešitve jetnika po dekletu. Snov srednjeveškega grškega narodnega epa Digenis Akritas je iz 10. stoletja, čeprav je ep sam nastal šele ok. 1250. Zgodovinsko je torej povsem verjetno, da so Normani spoznali to baladno snov na bizantinskem kulturnem področju v Južni Italiji in na Balkanskem polotoku in jo od tam prenesli na sever. Da bi jo bili sprejeli Grki na Balkanu od Normanov, je čisto neverjetno; Normani so bili vse bolj željni kulturnega blaga visokokulturnega Bizancija kakor Grki normanskega.

^{29a} Gl. John Meier, n. d. (DVM) II, št. 42. Der betrügerische Freier (obdelal Erich Seemann), str. 115–138 — tragične inačice str. 121–122. K tragičnim inačicam šteje avtor tudi *The fair flower of Northumberland* (Child, št. 9 i. dr., vsebina str. 125). V opombah se ozira tudi na motive v slovenski pesmi o Kralju Matjažu in Marjetici (str. 125, op. 4), v srbsko-bolgarski o Kraljeviću Marku in arabski deklici ter v hrvaški o Banu Zrinjaninu (str. 126, op. 1–2). Ker avtor ni poznal Kuzeljeve razprave in njenih predhodnic in zato tudi ne zveze z epizodo o Antiohovem sinu in emirovi hčeri v epu Digenis Akritas, pravega razmerja teh pesmi ni dojel.

³⁰ Pravljice o Barbe-bleue se omenjajo že v 13. stol. (John Meier, n. d. II, 96, op. 5); Br. Grimm, *Kinder- und Hausmärchen*, Nr. 40, prim. Bolte-Polívka, *Anmerkungen zu den KHM d. Br. Grimm I*, št. 40 — tudi slovenske inačice.

Zveze srbske zemlje z bizantsko se ves srednji vek niso nikoli pretrgale. Kajpak nimamo zgodovinskih poročil, da je bila med Srbi razširjena pesem o oženjenem kraljiču (ali kar je že bil), ki je prevaril arabsko dekle, svojo rešiteljico iz očetove ječe, že davno pred zgodovinskim Kraljevičem Markom (r. ok. 1335, kralj 1371—1394), ne samo snov za to pesem. Pa mislim, da takih dokazil tudi treba ni, saj zgodba z življenjem Kraljeviča Marka ni v nikaki zvezi, v že znani pesem pa se je ime po drugih pesmih že slovečega junaka kaj lahko vtaknilo.

Glede slovenske pesmi »Kralj Matjaž v turški ječi« pa so Kuzeljeva izvajanja docela zgrešena. Goriška inačica (SNP I, št. 9) je čisto drugačna, kakor jo je razumel Kuzelja, zato tudi vsa pesem, ves razvoj njenih inačic drugačen kakor Kuzeljeva predstava o njih. Med inačicami ni bistvenega razločka. Čisto nebistveno je, če se je v gorenjski inačici izgubil motiv zlata in srebra, ki ga Marjetica vzame s seboj, v goriški in istrski pa ohranil; v prvotni pesmi je ta motiv gotovo bil, to je Marjetičina dota; saj jo vzame s seboj tudi Jelengarjeva-Lajnarjeva-Ciganova nevesta.³¹ Važnejši je samo razloček, da v goriški inačici (št. 9) jetnik obljubi in dá rešiteljici sinka Matjažiča (ne Matjažka) za moža, v kranjski (št. 10) in istrski (HrNP iz »Naše Sloge« II, št. 62) pa brata, ki mu je tudi ime Matjaž, bistven pa ta razloček ni; zakaj že to, da je bratu tudi ime Matjaž, dokazuje, da je motiv brata mlajši od sinka Matjažiča, ki bi bil lahko tudi kar Matjažek. Tako je bilo tudi nedvomno v pesemskem praobrazcu. Istrska inačica torej ni nikaka kontaminacija starejše goriške inačice in mlajše gorenjske, kakor meni Kuzelja (n. m.), ampak spada preprosto k mlajši gorenjski inačični veji, ki nekdanj gotovo ni bila samo gorenjska.

S temi ugotovitvami je padla vsa osnova sklepanju Kuzeljevemu, ki je videl v starejši goriški inačici, v kateri da jemlje Matjaž Margetico kar za priležnico³² s seboj, neko zvezo z grško-srbsko-anglo-nordijskim baladnim tipom.

Med obema je nepremostljivo nasprotje: Matjaž se Marjetici ne zlaže, ampak ji pove vso resnico, namesto sebe ji predlaga za moža svojega sinka (Matjažič = Matjažev sin); Marjetice ne prevara, ampak svojo obljubo takoj po prihodu domov zvesto izpolni.

Izhodišče slovenskemu baladnemu tipu ni mogel biti grško-srbsko-anglo-nordijski tip, ki mu je bistveno nasproten. Vendar ima z njim vrsto enakih bistvenih motivov, k temu dvoje protislovnih (kontradiktornih: resnica — neresnica, zvestoba — nezvestoba) glede iste bistvene zadeve, mimo tega še nekaj enakih postranskih motivov; oba tipa sta potemtakem nedvomno v neki

³¹ Jelengar (SNP I, št. 138): Kraljeva hči reče svoji mojškri (v. 7ss): »Le zbëraj vkupaj cule tri, Eno zlata, eno srebra, Tretjo obleke svilene, Pojdve z Jelengarjem na pot.« Podobno v pesmi Cigan (št. 134) cigan materi reče (v. 35s): »Naštejte ji gori dotico, Rudeče, rumene ino zlaté, Ino tudi skrinjo šlesingasto.« V drugih inačicah se govori samo o dragi obleki (bali). Prim. John Meier, n. d. II, št. 40, str. 90 in k temu op. 9.

³² Prim. SNP I, št. 9, v. 114: sotenko; to je pač furlanska izposojenka (prim. ital. sostenuto, favorito).

rodovni zvezi, vendar ne v zvezi očeta s sinom, pač pa sta morda brata, morda bratranca.

V tem pravcu je iskal rešitve vprašanja očitno že Kuzeljja, ko je pritegnil k primerjavi ves baladno-pripovedčni krog z osrednjim motivom rešitve junaka iz sovražnikove ječe po sovražnikovi hčeri ali sestri, kolikor mu je bilo virov na razpolago. Ker pa mu je manjkalo nekaterih važnih členov, se v množici različic ni razpoznal in jih ni mogel zgodovinsko-razvojno razporediti. Tudi tu v Ljubljani mi je na vpogled le zelo omejeno število virov, še tisti, ki jih je rabil Kuzeljja, mi niso vsi dosegljivi. Vendar sem našel nekaj važnih, Kuzelji neznanih členov, ki nam bodo morda omogočili spoznati vsaj osnovne črte razvoja.

Preden se lotimo obravnave, treba iz Kuzeljeve vrste primerov (str. 62 in 63) nekatere izločiti, ki ne spadajo v naš rod baladnih tipov in tudi sicer z razvojem našega baladno-pripovednega kroga niso v nikaki zvezi.

Takšno je poljsko nadaljevanje nemške pripovedke o Walterju Akvitanskem,³³ ki se je ohranila v Bogufalovi Poljski kroniki.³⁴ Ta pripovedka sploh ne spada v naš baladno-pripovedni krog, ampak v okvir pripovednega kroga o »Gnusbno nezvesti ženi«, ki sicer uporablja zunanje motive našega baladnega kroga, a njih vsebino grdo potvarja; po neki latinski zgodbi srednjeveškega angleškega pisca Walterja Mapesa je dobil ta krog ime »Rasove sage«.³⁵ Pripovedka o poljskem Walterju, ki je značaj stare Hildgunde čisto potvorila, pripoveduje (na bistvo omejeno): Ko je Walter s Tynjca na vojski, se zaljubi njegova žena Helgunda v njegovega sovražnika kneza Wislawu Lepega, ujetega na Tynjcu, in z njim zbeži na njegov grad. Ko jo mož tam poišče, ga žena izda Wislawu. Prikleneta ga v spalnici k steni. Wislawova sestra

³³ Pripovedka o Walterju iz Akvitanije (stvnem. Wascono land: dežela Baskov, prim. irc. Gascogne), ki s svojo nevesto Hildgundo (in njeno bogato doto) zbeži iz hunskega ujetništva in ga v Vogezi (Wasgenwald) napadejo frankovski in burgundski junaki, hoteč mu oteti zaklade; po stari obliki pripovedke Walter v boju pade, v ohranjeni omiljeni obliki se vsi junaki med seboj za boj onespособijo in se kot prijatelji razidejo. Prvotno pripovedko so od Baskov sprejeli Zahodni Goti v Akvitaniji, od njih so jo dobili tudi drugi germanski rodovi; v Alemaniji so jo prenesli v Vogeze (Wasgenwald). Pri Angležih so se ohranili odlomki pesnitve o »Waldere« (ok. 750), pri Nordijcih nekaj poglavij v Thidrek-sagi (ok. 1250, pogl. 241–244), pri Alemanih latinska epska pesnitev sangalenskega opata Eckeharda I. (u. 973) »Waltharius manufortis« (Walter z močno roko). Izd. K. Strecker (*1924); nvnem. prevod: H. Althoff, Das Waltharilied. večja izd. (1896), tudi v Schefflovem romanu Eckehard (24. pogl.).

³⁴ Poljska pripovedka o Walterju s Tynjca (Tyniec): Bogufal, Chronicon Poloniae, ed. Bielowski, Monumenta Poloniae historica II, 512–514.

³⁵ Gualtherus Mapes, Nugae Curialium (Dvorjanske šale), ed. Th. W. Wright (1850), odd. III, pogl. IV: De Rasone et ejus uxore (O Rasu in njegovi ženi): Ko je vitez Raso s sinom iz prvega zakona na vojski, njegova druga žena izpusti poganskega emira iz močve ječe in zbeži z njim med pogane. Po vrnitvi z vojske gre Raso, v berača oblečen, po ženo; ta ga spozna in emiru izda. Že ga vodijo k vislicam, ko ga sin z vojnim oddelkom reši in vse pogane, ki so tam, poseka, pozneje pokonča tudi mačeho, ki je tedaj ubežala. Zgodba je v neki zvezi s pripovedko o »Salamonu in njegovi nezvesti ženi«, ki je iz nje izšla pri nas po smislu in duhu bistveno nasprotna ji balada »Mlada Zora«.

se ga usmili in, ko ji Walter obljubi, da jo vzame za ženo, mu prinese skrivaj njegov meč, mu spodreže vezi ter meč skrije med steno in Walterjev hrbet. Ko pride čas, se Walter odtrga od stene in oba prešuštnika z enim udarcem usmrti. O poroki se tu ne govori, pač pa v ustreznih inačicah. — Jasno, da niti prva niti druga rešitev jetnikova ni mogla biti vzorec kateremu koli tipu našega baladnega kroga.

Tudi epizoda v verzificirani povesti Salzburžana Pleierja (2. pol. 13. stol.) »Tandarois in Flordibel« (nad 18.000 vv., češka priredba 2000 vv.) ne ustreza: Tandaroisa reši iz graščakove ječe graščakova sestra s strežnicami, ki je vanj zaljubljena; on pa rešiteljici ne obljubi zakona in je na begu ne vzame s seboj, saj je zgovorjen s Flordibel.

Izmed drugih pesnitev, večinoma starofrancoskih chansons de gestes, ki jih Kuzelja navaja (str. 62) in po osrednjem motivu spadajo v naš baladno-pripovedni krog, sta posebno važni dve pesnitvi, ker nam nekoliko posvetita na razvojno pot naše slovenske balade o »Matjažu v turški ječi«. Dvoje Chansons de gestes o Guillaume d'Orange, Chanson Charroi de Nîmes in Chanson Prise d'Orange, pripovedujeta o ženitvi Guillaumea d'Orange: Pri preveč drznem zasledovanju bežečih Arabcev ga je ujel arabski glavvar Tybald in ga držal v trdi ječi. Tybaldova mlada žena Arabela (Orable), ki jo moževa grozovitost odbija, se ga usmili, mu v ječi streže, se dá spreobrniti h krščanstvu in skupaj ubežita; pri krstu dobi ime Gyburg in postane Guillaumova žena, vzor krepostne žene.³⁶

Guillaume d'Orange je zgodovinska oseba, grof Willehalm iz Toulousa, osvoboditelj Južne Francije izpod Saracenov, branilec kristjanov pred ne-kristjani. Proslavil se je v bitki pri Narbonnu (793), kjer je kljub begu vseh drugih oddelkov s svojimi vztrajal in dosegel, da so se Arabci iz Akvitanije umaknili. Akvitanskega kralja mladega Ludovika (Karlovega sina, poznejšega cesarja) je vodil na vojnem pohodu, da je zavzel Barcelono, kar je omogočilo utrditev Španske krajine v varstvo severa zoper Arabce (801.) Njegova druga žena je bila Guitburga (prim. Gyburg). Pozneje je odložil vse častne službe in stopil v samostan (806), ki ga je bil sam ustanovil, in umrl v sluhu svetosti (812). Tega sv. Viljema je že v 9. stoletju začel ovijati venec legend, v 11. stoletju so bile obče znane (legenda v Acta sanctorum VI [1688], 810, je iz tega časa). Pesmi, zgodovinske in legendarne, ki so ga že davno opevale, so uporabili v 12. stol. igrci za ok. 20 krogov (branches) chansons de gestes o njegovih dejanjih, na osnovi pesemskega kroga o Bataille d'Aliscans (bitki pri Aliscansu) je spesnil pesnik »Parcivala« Wolfram v. Eschenbach epsko pesnitev »Willehalm« (ok. 1215—18, nedovršeno) — Willehalmovo ženitev z Gyburg omenja le mimogrede v uvodu. Obširno jo je obdelal, ne po pisanih francoskih chansonah, Korošec mojster Ulrich von dem Tür-

³⁶ To ni prešuštna zgodba po vzorcu pripovedke o Rasu ali poljskem Wilhelmu in Helgundi. Po t. i. pavlinskem privilegiju (1. Kor 2, 12; CIC can. 1120) se zakon krščenca(-ke), če mu nekrščanski zakonski drug ne pusti krščansko živeti, z novim zakonom razveže (Tybald bi svojo ženo ubil). — Za sledeče podatke gl. G. Ehrismann Geschichte d. dt. Literatur bis zum Ausgang d. Mittelalters II/2 (1927), 274ss., II/3 (1935), 64s.

lîn (Kuzelja, str. 63, ga imenuje nedoločno »Ulrih iz XIII. stol.) v svojem »Willehalmu«, ki ga je posvetil češkemu kralju Ottokarju II., ki je bil 1261—69 tudi deželni knez koroški in štajerski.

Pripovedka o ženitvi Guillaumea d'Orange je potemtakem že zelo stara, saj sega snovno še v dobo Karla Velikega; ker pa je rešiteljica iz ječe žena poganka in ne dekle, verjetno ne predstavlja najstarejšega tipa vsega pripovedčnega kroga. Ta bo segal pač še v starejšo dobo.

Na podobnost druge pesnitve s slovensko pesmijo o »Kralju Matjažu v turški ječi« je opozoril že Kuzelja sam (str. 62): »Temo, ki je v marsičem podobna temi druge balade o Matjažu, srečamo v veliki epski pesnitvi iz časov križarskih pohodov Baudouin de Sebourg. Junak Ernout de Beauvais pade v saracensko suženjstvo, pa mu ga lajša knežna Eleonora zaradi tega, ker ji je obljubil, da jo bo dal svojemu sinu za ženo.«

Kako usodno za Kuzelja, da goriške inačice »Matjaža v turški ječi« ni prav razumel. Ko bi jo bil, bi na tem mestu ne bil govoril, da je ta motivni obrazec s slovensko pesmijo samo »nekoliko« podoben (podobno v dječim temu...); saj je pravilno umevani goriški inačici v resnici — ne glede na vseskozi stranske motive — po vsej bistveni osnovi čisto enak. In vsa verjetnost je, da ta motivni obrazec v starofrancoskem križarskem romanu v verzih ni le izmislek njegovega pesnika, ampak da je kako zajet iz ustnega izročila. Pač bi bilo drzno, ko bi hoteli na tako ozki podlagi trditi, da so tri slovensko-istrske inačice in epizoda v starofrancoskem romanu ostanki nekdanj od Francije do vzhodnega roba Alp razširjenega baladnega tipa, čeprav to seveda ni izključeno. Prav tako mogoče je, da je ta pripovedčno-baladni tip nastal tu pa tam samostojno z malenkostno, pa enako premeno starejše pripovedčno-baladne osnove.

Vendar treba opozoriti še na tretjo pripovedčno različico tega tipa, ki je nastala, kakor so dokazali nemški raziskovalci, vsaj pred 1539 na Turinškem v Nemčiji na osnovi nekega napačno tolmačenega nagrobnega spomenika, in se je ohranila v novelistični obliki. To je pripovedka o grofu z Gleichena.³⁷

³⁷ C. Reineck, Die Sage von der Doppelhe eines Grafen v. Gleichen (1892); F. Haun, Die Entstehung der Sage von der Doppelhe des Grafen von Gleichen, Zwickauer Programm 1903. — Kratko sta povzela zgodbo Br. Grimm, Deutsche Sagen II (1818), št. 575. Der Graf von Gleichen (ker je knjiga pri nas redka, podajam vse besedilo tudi v izvirniku): Graf Ludwig von Gleichen (v drugih inačicah Ernst — zgodovina ne ve ne o enem ne o drugem) zog im Jahre 1227 mit gegen die Ungläubigen, wurde aber gefangen und in die Knechtschaft geführt. Da er seinen Stand verbarg, mußte er, gleich den übrigen Sklaven, die schwersten Arbeiten tun: bis er endlich der schönen Tochter des Sultans in die Augen fiel, wegen seiner besonderen Geschicklichkeit und Anmut zu allen Dingen, so daß ihr Herz von Liebe entzündet wurde. Durch seinen mitgefangenen Diener erfuhr sie seinen wahren Stand; und nachdem sie mehrere Jahre vertraulich mit ihm gelebt, verhiess sie, ihn frei zu machen und mit großen Schätzen zu begaben: wenn er sie zur Ehe nehmen wolle. Graf Ludwig hatte eine Gemahlin mit zwei Kindern zu Haus gelassen; doch siegte die Liebe zur Freiheit, und er sagte ihr alles zu, indem er des Papstes und seiner ersten Gemahlin Einwilligung zu erwirken hoffte. Glücklich entflohen sie darauf, langten in der Christen-

Grof Ludovik z Gleichena se je odpravil l. 1227 z drugimi zoper nevernike, pa so ga ujeli in odpeljali v suženjstvo. Ker je svoj stan skrival, je moral kakor vsi drugi sužnji opravljati najtežja dela, dokler ni obrnil nase oči lepe sultanove hčere s svojo posebno ročnostjo in ljubkostjo pri vseh opravilih, tako da se ji je srce od ljubezni vnelo. Po njegovem z njim ujetem služabniku je zvedela njegov pravi stan; in ko je nekaj let zaupno z njim živela, mu je obljubila, da ga osvobodi in obdari z velikimi zakladi, če jo za ženo vzame. Grof Ludovik je imel doma ženo in dva otroka; vendar je zmagala ljubezen do svobode in ji je vse obljubil, ker je upal, da dobi dovoljenje papeževo in svoje prve žene. Srečno sta nato ubežala, prišla v krščanske dežele in, ko se je dala lepa poganka krstiti, je papež zaželeno ženitev dovolil. Skupaj sta odpotovala v Turingijo in dospela tja l. 1249. Kraj pri Gleichenu, kjer sta se obe ženi prvič srečali, je dobil ime Veseli dol...

Podstava tej nečedni potvorbi ni mogla biti drugačna kakor zgodba v pravkar omenjenem starofrancoskem križarskem romanu in v naši pesmi o Kralju Matjažu in Marjetici. Ljubezen sultanove hčere do plemenitega sužnja v tej po legendarno čisti zgodbi se je mogla razumeti kot navadno »ljubavno razmerje« spolnega izživljanja le v moralnem okolju in času, iz katerega je Luther (1539) Filipu Hessenskemu dovolil vzeti k prvi ženi še svojo priležnico kot drugo ženo. Od prvotne zgodbe s sultanovo hčerjossnaho je ostala v pripovedki o Gleichenskem grofu samo še sled: doma je pustil ženo in dvoje otrok — ta otroka, pač sinka, sta v dobi od 1227 do 1249 že za ženitev dorasla.

S to podstavo turinške pripovedke se je zemljepisna osnova za sklepanje o postanku pripovedčno-baladnega obrazca o ženitvi jetnikove rešiteljice z njegovim sinom že toliko razširila, da je težko misliti, da bi bil mogel nastati samostojno in hkrati — in to ravno v dobi križarskih vojska — na raznih krajih. Ohranjene inačice tega baladno-pripovedčnega tipa morajo biti ostanki izročila, ki se je za križarskih vojska odcepil od starega praobrazca in se s križarji razširil po zahodnih evropskih deželah.

heit an, und der Papst, indem sich die schöne Heidin taufen ließ, willfahrte der gewünschten Vermählung. Beide reisten nach Thüringen, wo sie im Jahre 1249 ankamen.

Der Ort bei Gleichen, wo die beiden Gemahlinnen zuerst zusammentrafen, wurde das Freudenthal benannt und noch steht dabei ein Haus dieses Namens. Man zeigt noch das dreischläfrige Bett mit rundgewölbtem Himmel, grün angestrichen; auch zu Tonna den türkischen Bund und das goldne Kreuz der Sarazenin. Der Weg, den sie zu der Burg pilastern ließ, heißt bis auf den heutigen Tag der Türkenweg. Die Burggrafen von Kirchberg besitzen auf Farrenrode, ihrer Burg bei Eisenach, alte Tapeten, worauf die Geschichte eingewirkt ist. Auf dem Petersberge zu Erfurt liegen die drei Gemahel begraben und ihre Bilder sind auf dem Grabsteine ausgehauen (gestochen in Frankensteins annal. nordgaviens.). — Kot vire navajata Br. Grimm: Sagittarius Gleichische Historie B. 1. c. 5. Pauli Iovii (Götze) chronicon schwarzburg. Tenzel montl. Unterr. 1696. S. 599—620. Melissantes Bergschlösser, S. 20—31.

Ta praobrazec nam je znan in je zelo star. V najstarejši obliki ga srečamo že v antiki. Erwin Rohde v svojem velikem delu o grškem romanu³⁸ navaja iz Senekovih Kontroverzij deklamacijsko šolsko nalogo sledeče vsebine:

Mladenič, pri pomorskih razbojnikih ujet, piše očetu, naj bi ga odkupil. Brez uspeha. — Glavarjeva hči, ki ga ljubi, ga vpraša, ali bi se z njo poročil, če mu pomaga rešiti se iz ujetništva. On ji to s prisego zatrdi. Nato z njim očetu ubeži. Mladenič se vrne z njo na dom in jo vzame za ženo. Oče zahteva, naj razbojnikovo hčer zavrže in vzame bogato dedinjo. Ker tega noče storiti, ga oče požene z doma.

To je sicer samo šolska ali domača naloga retorskega učenca; uvod in sklep o grabežljivem, skopem in trdosrčnem očetu je pač čisto šolarski domislek — saj je moral napisati »controversias«, zgodbo z nasprotji — zgodba o mladeniču in glavarjevi hčeri pa je po vsej verjetnosti ljudska pripovedka iz 1. stoletja in še starejša. Najstarejši znani primer iz našega baladno-pripovedčnega kroga. In v najpreprostejši obliki.

Podobna je pripovedka o Vladimiru in Kosari iz srbske zgodovine 10. stoletja. Pripoveduje jo pop Dukljanin v svoji kroniki v okviru legende o sv. Vladimiru, kralju in svetniku.³⁹

Makedonski car Samuel (976—1014), znan po Pagliaruzzi jevi baladi »Smrt carja Samuela«, se je vzdignil z vojsko nad Dukljo, jo zavzel in njen vladar Vladimir, Petroslovov sin, se mu je naposled vdal. Poslal ga je v temnico v Prespi. Ko se je tam postil in molil, mu je angel naznanil skorajšnjo rešitev in na koncu mučeniško smrt. »Nekega dne je sv. Duh nagnil carjevo hčer Kosaro, da je poprosila očeta, naj bi ji dovolil iti z deklami v ječo jetnikom umivat glavo in noge. Oče ji je dovolil. Ko je izvrševala plemenito delo, je ugledala Vladimira, ki je bil lep, ponižen, krotek in skromen in poln modrosti Gospodove; ustavi se ob njem in spregovori z njim. Zdel se ji je njegov govor slajši od medu; ne torej iz poželenja, ampak ker se ji je smilil v svoji mladosti in lepoti in ker je slišala, da je kralj in kraljevskega rodu, ga je vzljubila, pozdravila in odšla. Hoteč ga rešiti, se je vrgla carju pred kolena in rekla: »Oče in gospod, vem, da mi hočeš dati moža; ali mi daj Vladimira jetnika, ali me vidiš prej mrtvo, nego da si vzamem moža.« Car je silno ljubil svojo hčer in, ker je vedel, da je Vladimir kraljevske krvi, se je razveselil in privolil; dal je Vladimira kraljevsko

³⁸ E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer* (3. 1914) 339; Seneca, *Controversiae* I, 6. — Paginacija je zaznamovana v 2. in 3. izdaji tudi po prvi izdaji (na robu) zato, da bralec poišče mesto lahko v kateri koli izdaji. Tudi tu navajam staro paginacijo.

³⁹ Po Ilešičevem povzetku v LZ XXXV (1915), 564 (okrajšano). — Po Kačiču Miošiču (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga* [1756], št. 3. Pisma od kralja Vladimira) je prišla ta baladna snov tudi v narodno pesem (HrNP MHR VI, št. 32 in str. 325—26: Vladimir i Kosara) ter v srbskohrvatsko in slovensko književnost: Luka Svetec, Vladimir in Kosara, Slov. Bčela 1851, str. 4ss. O tem gl. več pri Novakoviću Stojanu, *Prvi osnovi slovenske književnosti medju balkanskim Slovenima*, pogl. 3. *Legenda o Vladimiru i Kosari*, Beograd (1893), in v Ilešičevi razpravi v LZ XXXV (1915), 561ss. Prim. I. Grafenauer, Lepa Vida (1944), 15, op. 13.

obleči, ga poljubil in mu dal hčer za ženo. Samuel je zeta postavil v kraljevsko čast njegovega očeta in mu izročil ozemlje mesta Drača.

V nadaljnjem pripoveduje pop Dukljanin še o vladarski usodi Vladimirovi, v kateri se je naposled uresničila angelova napoved o mučeniški smrti. Kosarin bratranec, ki se je po Samuelovi smrti polastil makedonskega prestola, ga je dal 1015 umoriti.

Če iz zgodbe o Vladimiru in Kosari in njuni ženitvi izločimo vsiljivo moralizujoči srednjeveški meniški slog, se nam pokaže prava ljudska pripovedka, inaičica najstarejšega tipa iz baladno-pripovedčnega kroga o rešitvi jetnika iz ječe po hčeri oblastnika, ki ga v ječi drži; ponavljajo se celo nekatere drobne poteze, le sklep se je zgodovinskim dogodkom primerno spremenil.

V obeh teh inačicah, rimski in srbski, se vrši dejanje v istem kulturnem in verskem okolju, nasprotje med jetnikovim-ženinovim in rešiteljičinim-nevestinim svetom je v rimski inačici zgolj družbeno, v srbski zgolj dinastično-politično. Versko-narodnega nasprotja še ni. V frankovski državi se je to nasprotje v našem pripovedčno-baladnem krogu pojavilo že dobrih sto let poprej, med Grki približno v Samuelovem in Vladimirovem času. Pa tudi pripovedki sta že nekoliko pomlajeni.

Takoj po začetku križarskih vojska so se širile tudi pripovedke najstarejšega tipa s tem versko-kulturnim nasprotjem. Spet gre za zgodovinsko pripovedko v zvezi s svetniško legendo. Nanaša se na rod Tomaža Becketa (1117—1170), državnega kanclerja anglo-normanskega kralja Henrika II. (ok. 1155), kenterburškega nadškofa, primasa Anglije (1161—70), in mučenca (29. dec. 1170). Že ko ga je papež Aleksander III. tretje leto po smrti razglasil za svetnika, se je z njegovo legendo širila tudi pripovedka o njegovi materi, hčeri saracenskega emira, po vsej Evropi, kmalu so razglašale zgodbo o ženitvi njegovega očeta in matere tudi ljudske balade (najstarejši rokopis ok. 1300).⁴⁰ V legendi in pesmi se pripoveduje tole:

Tomažev oče Gilbert Becket, londonski meščan Saksonec (ne Norman), na romanju v Sveto deželo pade v roke saracenskim razbojnikom, ki ga prodajo za sužnja saracenskemu emiru. Emirova hči se vanj zaljubi in mu pomore k begu; kmalu zbeži tudi ona z doma in ga najde s samima dvema besedama: London — Gilbert.

K srbski in anglosaški legendi moremo po srednjeveških pojmihi prišteti tudi frankovsko o sv. Wilehalmu-Guillaumu — žena pogana, nepomirljivega sovražnika krščanske vere, je po spreobrnitvi h krščanstvu svobodna kakor dekle.

Vse te tri legende predstavljajo z rimskim praobrazcem najpreprostejši in najstarejši tip naše pripovedke. Ogrodje dejanja ji je: Jetnika reši dekle (žena nepomirljivega pogana) iz očetove (moževe) ječe ali njegovega suženjstva in po begu postaneta mož in žena. Nebistvena je sprememba srbske

⁴⁰ Balada o Gilbertu Becketu, Child, n. d. I, št. 457^b. — Snov je uporabil Švicar Konr. Ferd. Meyer za balado »Mit zwei Worten« (Sämtl. Werke, Knauer, Berlin [b. l.], II, 170s.) in v noveli »Der Heilige« (n. d. IV, 28ss.). Prim. I. Grafenauer, Lepa Vida (1944), str. 15 pod črto. V zadnji vrsti popravi tam tipkarsko napako: nam. Gilbert Becket beri London — Gilbert.

legende, nastale pač po zgodovinskem dogodku, da hči očeta pregovori in se jetnik in rešiteljica prej poročita in potem šele odideta v ženino domovino. Prememba je razumljiva: verskega nasprotja v tej legendi še ni.

Ta motivni obrazec je tudi v osnovi skoraj vseh starofrancoskih chansons de gestes in drugih pesnitev, ki jih navaja Kuzelja (Floovant, Chevalerie Ogier, Gaufrey), in tudi inačicam angleške balade o Mladem Beichanu (Young Beichan, Child I, str. 454—483). Spremembe so vse nebistvene, nekatere v starofrancoskih chansonah so očitno mlajše, ker ne zatajujejo lahko-miselnega značaja njihovih prirediteljev popotnih igrcev, tako če rešiteljica gospodična jetnika spravi pred begom v svoje izbe, čeprav s tem lahko njega in sebe pogubi.

Iz tega praobrazca so se razvili vsi poznejši tipi našega pripovedčno-baladnega kroga. Še po pomanjkljivih podatkih, ki jih nudijo skopi povzetki v literaturi — za inozemske inačice so mi prvi viri samo izjemoma pri rokah — moremo ugotoviti, da so uporabljeni nadrobni motivi, ki se ponavljajo v inačicah vseh poznejših tipov, že v tej ali oni inačici praobrazca: strežba jetnikova (Willehalm, Vladimir), jetnikova prisega, da rešiteljico vzame za ženo (rimska, Young Beichan), zvičajna pridobitev ključev za k ječi (Young Beichan).

Praobrazec se je ohranil iz različnih časov do malega v vsej zahodni Evropi: 1. na Apeninskem polotoku (rimska retorska naloga), 2. v Franciji (mnogo primerov, o sv. Willehalmu še iz karolinške dobe), 3. v zahodnem delu Balkanskega polotoka (Vladimir in Kosara, 10/11. stol.), 4. v Angliji (Young Beichan, Gilbert Becket 12. stol.), 5. na Nemškem (poljudno izročilo, iz katerega je zajemal Korošec Ulrich v. d. Türlin zgodbo o ženitvi sv. Willehalma, ker je iz francoskih virov ni zajel (ko francoski pač ni znal), od Wolframa v. Eschenbach pa je mogel dobiti samo občno snov, ne pa podatkov za zgodbo). Iz Vzhodne Evrope in iz nordijskih dežel doslej ni znan še noben primer.

Po teh ugotovitvah stoji pred nami naloga, da pojasnimo, kako in zakaj so se ločili mlajši tipi našega pripovedčno-baladnega kroga od skupnega praobrazca.

Če oboje primerjamo, se nam pokaže, da sta poglobljena razločka nasproti praobrazcu dva: 1. jetnikova kriva prisega, njegova nehvaležnost in nezvestoba, 2. jetnik je oženjen. Takoj tudi vidimo, da ta dva razločka nista v vzročni zvezi: skupaj jih nahajamo le v angloškotski baladi in njenih nordijskih inačicah, v pripovedčno-baladnem tipu, ki mu pripada slovensko-istrska pesem o Kralju Matjažu in turškega carja mlajši hčeri, je jetnik oženjen, pa se ne laže in rešiteljice ne izda; v epizodi o Antiohovem sinu v epu Digenis Akrita in v srbskohrvatsko-makedonsko-bolgarskem tragičnem tipu inačic o Kraljeviču Marku in arabski deklici nikjer ne slišimo o jetnikovi ženi, jetnik pa Arabki (krivo priseže), prisego prelomi in jo izda.

Odgovor na vprašanje more dati potemtakem le razbor epizode o Antiohovem sinu v srednjegrškem epu Digenis Akritas in tragičnih inačic pesmi o Marku Kraljeviču in arabski deklici.

Žal Kuzeljev povzetek zgodbe o Antiohovem sinu (n. d., t. LXIX, str. 55—56) obrača pozornost sicer na nekatere drobne motive, ki se ponavljajo tudi v drugih inačičnih tipih, iz njega pa ni razviden vzrok ali razlog, zakaj jetnik svojo prisego pogazi. Izdaje ali prevoda »Digenisa Akrite« pa v Ljubljani ni dobiti (dober poznavalec novogrščine bi moral preiskati za inačicami tudi novogrško poezijo — za razne motivne obrazce »Digenisa Akrite« so se namreč v njej inačice našle⁴¹). Tako nam morejo na vprašanje odgovoriti samo inačice tragičnega tipa o Kraljeviču Marku in arabski deklici.

Odgovor pa je tako soglasen, da ni mogoče misliti na to, da bi se bila ta soglasnost pojavila šele na srbskih, hrvatskih, makedonskih in bolgarskih tleh. Izhajati mora že iz srednjegrškega vira.

a) Srbsko-hrvatske tragične inačice.

Odločilno mesto v Vukovi inačici (Vuk II, št. 64 [63]) se glasi: Ko ubegleca po vsenočni ježi sedeta počivat, nadaljuje Markova izpoved materi le-tako (72—79): »... Arapka djevojka

<i>Zagrlj me crnijem rukama...</i>	<i>Ja potegoh sablju okovanu,</i>
<i>Ona crna, a bijeli zubi,</i>	<i>Udarih je po svilenu pasu,</i>
<i>To se mene mučno učinilo,</i>	<i>Kroz nju sablja proletjela.</i>

V bugarščici (Bogišić, št. 5 = HrNP MHR II, št. 13) je ta motiv, ker je pesem preveč okrajšana, odpadel; v tragičnih inačicah, navedenih v HrNP II, str. 347—350, se kak razloček ne navaja. — V inačici Mate Ivičevića iz Splita v Nevenu IV (1855), str. 285 — Nevjera Kraljevića Marka — pa se glase vv. 76—81 takole: Ko prideta ubegleca k »Sentu Selametu« (prim. spodaj samokovsko inačico)

<i>Hoti malo da počine Marko;</i>	<i>A kad vidi Arapku divojku,</i>
<i>Pa on skide sa konja divojku,</i>	<i>Jami Marko sablju okovanu,</i>
<i>I š nje skide ridu pözlaćenu. —</i>	<i>Pa posiće Arapku divojku.</i>

b) Makedonska tragična inačica.

Miladinovci, št. 54: Marko se izpoveduje materi: Ko sva pribežala na Prilipsko polje, sem se ustavil pri bistrem vodnjaku in se ozrl na Arabko (61—65):

<i>Koga vidof pusto lice càrno,</i>	<i>I mi dojde grozno i ne'arno;</i>
<i>Lice càrno, pusti zabi bjali,</i>	<i>Tàrgnof sabja ja presekoj gla'a.</i>

⁴¹ Gl. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur (21897), 829—30.

logi — a ob zelo težkih razmerah, ki povzročijo njen samomor — brat ji je zagrozil, da jo ubije, če se izkaže poročilo o njeni prijaznosti do jetnika za resnično: to je vpliv srbske pesmi. Razlog za zapustitev pa je spet natančno isti kakor v srbski tragični pesmi in, smemo reči, tudi v grški predlogi: HrNP II, št. 14. Marko prevario Arapku djevojku (malo drukčije), zap. B. M. Glavić od Vice Glavić iz Luke na Šipanu: Marko Kraljević pride z Arabko »Na Bojanu, na vodu studenu«, in Arabka ga prosi (vv. 111—117):

<i>»Kalaj mene sa konja na travu,</i>	<i>Djé s' umiju mlade latinkinje,</i>
<i>Da ja idem studenu na vodu,</i>	<i>Da bi moje lišce pob'jeljelo</i>
<i>Hladnom vodom lišce umivati,</i>	<i>Kako lišce mlad'jeh Latinkinja.»</i>

Marko se brani, pa ji naposled le dovoli. Ona gre k vodi (132—135):

<i>Umiva se Arapka djevojka,</i>	<i>Sve što se više umivala,</i>
<i>Utire se i desnom i lijevom,</i>	<i>Sve joj lišce crnje dohodilo.</i>

Zdaj se začne Marko pomišljati (140—145):

<i>Sam je seboj Marko govorio:</i>	<i>Rugat će se Prilipke djevojke:</i>
<i>»Ako zdravo Prilipu bijelom</i>	<i>„Nuti luda Kraljevića Marka!</i>
<i>Ja dovedem Arapku djevojku,</i>	<i>Kakve Marko ima vjerenice!«</i>

Marko jo zapusti, čeprav ga prosi, če jo noče za gospo, naj jo vzame »dvoru za robinje«. Če se ne oziramo na tragični sklep, ki je iz srbskih in (Arabka se sama utopi), inačica docela ustreza domnevani grški predlogi. Iz nje je pač tudi razlog, zakaj Marko Arabko zapusti. Da je bil gnus do tuje arabsko-turške telesnosti pri pokrščenem človeku v družbenem okolju, kjer je ta hrvatski in (inačični tip nastal, docela tuj, spričuje vsebina materinega ukora Marku, ki je vse drugačen kakor v srbskih in bolgarskih inačicah. Tam ga ukarja mati ali se ukarja sam, da arabske deklice, svoje rešiteljice, ni pripeljal domov kot sestro, služabnico, sužnjo,⁴² v tej inačici pa ga zaklinja mati (vv. 206ss.):

<i>»Zaklinjem te bjelim mljekom</i>	<i>Da bi našo Arapku djevojku,</i>
<i>mojim,</i>	<i>Dovedi je Prilipu bjelomu,</i>
<i>Kojijem sam tebe othranila,</i>	<i>Dovedi je, oženi se za nju.»</i>
<i>Ti se vrati vodu na studenu,</i>	

Tudi druga inačica iz istega kraja od drugega zapisovalca in druge pevke (HrNP II, 349—50, zap. Marković) imenuje Arabko »mlado« (v izvlečku: ali se mlada utopila).

⁴² Makedonska (Miladinovci, št. 54, v. 70): mila sestra; bolgarska (Sbornik II, odd. 3, str. 95, vv. 107-08): čerka da mi bade... sestra da ti bade; srbskohrvatska (Alačičeva iz Makarskega Primorja, HrNP II, str. 347): majci za slugu; bolgarska (Sbornik III, odd. 3, str. 96): za mlada robinja.

Stud pred tujo telesnostjo rešiteljice, ki ga tudi krst ne zabriše (HrNP II, št. 14, vv. 76—77: Tebe, dušo, pokrstiti hoću, I ončas se oženiti s tobom), je s tem označen kot nekaj ljudskemu čustvu tujega vsaj za Hrvatsko Primorje, kjer se je ta inačica ohranila in verjetno tudi nastala. Tudi drugod med Hrvati in Srbi je ta stud neznan. O tem pričajo številne inačice pesmi o otmici turških deklet po krščanskem junaku (Vuk V, št. 551, 552; HrNP VI, št. 95—96, str. 390; »u bezbrojnim varijantama«).

Od kod je prišel ta motiv, spričuje šipanska inačica. Motiv zapustitve v njej ni mogel spet nanovo nastati na osnovi inačice srbskega tragičnega tipa (z umorom), ves motivni obrazec z zapustitvijo rešiteljice in razlogom za zapustitev je moral priti torej iz osnove, ki je ustrezala ljudskemu izročilu, iz katerega je prišla epizoda o Antiohovem sinu v grški ep »Digenis Akritas«. Da je iz take osnove izšel tudi srbsko-bolgarski tragični tip, spričuje zgoraj navedena bolgarska inačica iz Vrbnice pri Sofiji, kjer se hoče Marko rešiteljice najprej samo iznebiti (priveže jo k dobu) in jo šele potem ubije, ko priteče spet za njim. S hrvatsko inačico z otoka Šipana pa je rasni stud označen tudi kot edini razlog za jetnikovo nezvestobo do rešiteljice. V tej inačici je Marko določno označen kot neoženjen — v srbsko-bolgarskem inačičnem tipu se o ženi samo ne govori. Antiohov sin potemtakem tudi ni oženjen.

Temeljita pretvorba, ki je povzročila, da je iz pripovedčno-baladnega praobrazca o rešitvi jetnika po oblastnikovi hčeri nastala grozotna balada o Marku, ki svojo rešiteljico poseka, je nastala torej po motivu rasnega studa na grških tleh. Zakaj prav tu? Na vsem evropskem zahodu o takem studu še po krstu ni sledu. Prvi razlog bo pač ponos bizantske aristokracije na žlahtno grško in rimsko kri, ki je tekla po njihovih žilah. Saj še rimsko-nemški cesarji saksonskega rodu Ottoni so le s težavo dosegli, da so jih carigradski cesarji priznali za enakorodne, s tem da so jim dali svoje hčere za žene. Drugi razlog je bil pač ta, da se je frankovski zahod razmeroma naglo ubranil smrtnih grožnje od Arabcev iz Španije (732 bitka pri Toursu in Poitiersu, 778 ustanovitev, 801 utrditev Španske krajine ok. Barcelone), medtem ko so Carigrad ogrožali Arabci skozi stoletja: prve oblege Carigrada z morja 672—677, na suhem in z morja 717—718, odločilna zmaga nad Arabci pri Akroinu (740); medtem ko so Arabci zavzeli Kreto in zavzemali Sicilijo, so oblegali Carigrad Rusi (860); Arabci so vzeli in oplenili Solun (904), Bolgari so grozili od severa; šele cesarji armensko-makedonske dinastije so arabsko nevarnost za vedno odvrnili, zlasti Nikeforos II. Fokas (963—969), Joannes Tsemiskos (969—976) in Vasileios Bulgaroktonos (Bolgaromorec, 976—1025). Pa že so pritisnili od vzhoda mohamedanski turški Seldžuki in z usodnim porazom pri Mantzikertu (1070) v Armeniji se je pričel skoraj 400-letni smrtni boj stare države (padec Carigrada 1453).

Prav iz časa odločilnih bojov zoper Arabce (10. stol.) so zgodovinske balade, ki je na njihovi osnovi nastal srednjegrški narodni ep »Digenis Akritas«. Značilno je, da bolgarska pesem od Samokovskega v uvodu pripoveduje,

kako je šel Marko Kraljevič po naročilu stambolskega carja Kustadina nad kralja Arapina v gradu Anadol u zemlji Anadol'ski (Mali Aziji). To je mogel biti le eden izmed slabotnih Konstantinov iz 10./11. stoletja (VII.—X.).

Ni čudno torej, da se je prav tu, v bizantskem delu Balkanskega polotoka stari pripovedčno-baladni obrazec o rešitvi jetnika po oblastnikovi hčeri tako bistveno spremenil.

Cepil pa se je kmalu, vsaj v 11. stoletju, spet v dve veji. Na pravoslavnem vzhodu (od 1054 je razkol trajen) se je nehvaležnost rešenega jetnika poostрила do ostre tragike umora, na katoliškem zahodu pa se je razlog jetnikovi nehvaležnosti spremenil: rasni stud nasproti krščeni »poganki« je bil tam nerazumljiv in ga je nadomestil drug razlog, da je jetnik že oženjen. To se ni zgodilo šele v anglo-škotsko-nordijski baladi »The Fair Flower of Northumberland«, ki so jo Normani z bizantskega ozemlja v Južni Italiji in zahodnem delu Balkanskega polotoka prenesli tudi v normansko Anglijo, ampak verjetno že tu, v katoliškem delu bizantskega državnega območja. O tem pričajo inačice hrvatskega inačičnega tipa, približanega slovensko-istrskemu (gl. o tem v Dodatku pod D, kjer so našete inačice z razborom njihove vsebine).

O zahodnem inačičnem tipu, ohranjenem tudi v slovensko-hrvatskih inačicah pesmi o Kralju Matjažu in turškega carja mlajši hčeri, ni več mnogo povedati. Od srbsko-makedonsko-bolgarskega tragičnega baladnega tipa ni odvisen, tudi ne od grško-hrvatsko-anglosaškega baladnega tipa ne. Nastal je v dobi križarskih vojska z malenkostno premembo praobrazca: oženjeni jetnik dá rešiteljico svojemu sinu za ženo.

Kdaj se je v te dve pesmi, »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« in »Kralj Matjaž v turški ječi«, vneslo Matjaževo ime, za to nimamo trdnih zgodovinskih podatkov. Moglo se je to zgoditi že, ko je bil Matjaž še živ, bodi na osnovi bojne slave njegovega očeta, bodi zaradi njegovih lastnih uspešnih pohodov zoper Turke v Bosni in Srbiji, s katerimi je utrdil brambno črto zoper njihove plenilne pohode ter organiziral obrambo, bodi zaradi miru, ki ga je izbojeval za poslednja leta svojega vladanja in še leto po smrti (1483—1491). Moralo pa se je to zgoditi vsaj po njegovi smrti (1490), tedaj ko so prenesli njegovo ime tudi v pripovedke o cesarju, ki v gori spi in se bo vrnil spet pred koncem sveta. Ko bi se ne bilo to storilo tedaj, bi se ne bilo nikoli več. V drugi polovici 16. stoletja so pesmi o Kralju Matjažu peli že na Tolminskem, in sicer najrajši izmed vseh posvetnih ljudskih pesmi, kar se da posneti po sodobnem zapisku čedadskega kancelarja Markantonija Nicolettija (1536—1596), Vita del patr. di Aquilea Greg. di Montelongo, na kar je prvi opozoril S. Rutar:⁴³ »Usano essi (Tolminci) cantare in versi ne' varii modi della loro lingua le lodi di Cristo e de' Beati, nonche di Mattia re d'Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione.«

⁴³ S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica (1882), 225; Zvon (1879), 130. Drugo literaturo gl. pri Kidriču, ZSS, Opombe I, 47.

4. »Smrt Kralja Matjaža«. Kralj Matjaž — »Godec pred peklom«

Pesem »Smrt Kralja Matjaža« poznamo samo z Gorenjskega, določneje iz Ihana, in sicer v treh zapisih, neznančevem za Vraza ok. 1833 (SNP I, št. 11 = Stare žalostne, str. 9), Smoletovem, ki ga je Prešeren vsega predelal (KČ⁴⁴ III, 98ss. = SNP I, št. 12 = SŽ str. 10) in Breznikovem iz Ihana (SŽ str. 14).

Ta balada kaže Kralja Matjaža kot prešuštnika: Celjski bobnar ga je spazil, ko je lazil k njegovi ženi ter ga za smrt »obodel«, po Matjaževi smrti zabode še svojo ženo in zbeži. Zato in, ker Smoletov zapis zgodbo postavlja v Celje, je že S. Rutar sodil, da je v tej pesmi Kralj Matjaž celjski grof (Zvon 1879, 184), pri čemer je mislil v prvi vrsti na Ulrika II (n. d., 187, 200—202). Kuzelja mu pritrjuje (n. d., 66) ter upravičeno zavrača drugo domnevo, da bi šlo tu za zgodbo o Matjaževih ljubavnih prigodah.

Rutarjeva-Kuzeljeva domneva, zgrajena zgolj na Smoletovi inačici, tudi zanj velja le pogojno: ker zgodba tudi za Urha Celjskega ni zgodovinska — ubili ga niso zaradi ženske — so morali njegovo ime tudi vanjo šele prenesti. Drugi dve inačici pa zavračata vsakršno zamenjavo celjskih grofov s Kraljem Matjažem. V neznančevem zapisu za Vraza (ok. 1833) je Kralja Matjaža »obsekov španski kralj, Obbodu ... princ mlad« (sklepa ni); v Breznikovi inačici v Celju »Izsekal' so ga hlapci knezovi, Zato k je hodu k mlad knezovki v vas«; ko se ta po Matjaževi smrti joka, mladi knez (celjski grof) »vrgu je mladi knezovki glavco preč«. Španski kralj in celjski knez kot Matjaževa nasprotnika pa sta v zgodbi nedvomno starejša ko celjski bobnar. Potemtakem je mogoče govoriti samo o tem, da se je Matjažovo ime vneslo v neko razmeroma staro balado (španski kralj!) o kaznovanih prešuštnikih (prim. SNP št. 121—122: Vračajoči se grof umori svojo ženo; v meščanskem okolju SNP št. 131—132, SŽ 178: Lahkoživčeve sanje, SŽ 183—185: Zmešani študent). Zaradi slabega glasu celjskih grofov so se potem nekatere inačice vmestile v Celje.

Razlog, da se je Matjažovo ime vneslo v tako balado, ni v zgodovinski osebnosti Matjaževi, tudi ne v zamenjavi s kakim celjskim grofom, ampak v dvojnem značaju pripovedk o cesarju, spečem v gori, ki so se prenesle na Matjaža. Po »cesarskem« tipu bo prišel Friderik II. (u. 1250) pred koncem sveta iz gore kot rešitelj cesarstva in vere, po »papeškem« tipu kot predhodnik Antikristov. Ime dobrega Kralja Matjaža je kajpak zajelo najprej pripovedke cesarskega tipa in šele, ko so se te dodobra udomačile, je moglo priti tudi v pripovedke papeškega tipa, ki pa se niso povsod udomačile. Iz teh šele je moglo preiti Matjažovo ime tudi v pesem »Smrt Kralja Matjaža« (ki je prej govorila pač o »mladem kraljiču«). O neki zvezi te pesmi s pri-

⁴⁴ Kuzelja (n. d., t. 68, razpr. 2, str. 65, op. 1) je okrajšavo KČ (Krajnska Čbelica) bral kot okrajš. za Kuhačeve Južnoslov. nar. popevke (res je natisnjena z napevom tud. tam: IV, št. 1506). V besedilu je prav tam (str. 65) izraz »k moškim (moža željnim) ženam« (SNP št. 11, v. 17) razumel kot »do muzulmanskih žinok«.

povedkami-pravljicami o Kralju Matjažu, prevzetnem bojevniku zoper višje sile, pričata med Freuensfeldovimi »Pravljicami o kralji Matjaži« (Kres IV [1884], 141 s.) št. 1 iz ormoške okolice (Kralj Matjaž v Sveti gori) in št. 2 od Sv. Tomaža blizu Ormoža (Kralj Matjaž in vila — ta ga zaradi nezvestobe kaznuje, da mora spati, dokler rod njegove ljubice ne izumre).

Prav tako mlad ali še mlajši je prenos Matjaževega imena v bajčno-legendarno pesem »Godec pred peklom« (SNP I, št. 64—66). Ohranila se nam je sicer v treh inačicah, pa z Matjaževim imenom samo ena, najstarejša Vrazova iz Cerovca (sept. 1834; Nar. pes. Ilirske 1839, str. 24, SNP I, št. 64 v dveh redakcijah): Kralj Matjaž je žalosten, ker je duša njegove matere (red. II: žene) v peklju. Sam Bog mu svetuje, naj si kupi gosli in gre pred pekel gost; satan vrab mu bo potem dovolil (da neha igrati) vzeti plačilo, kakršno bo hotel. To se zgodi. Matjaž prime mater (ženo) za roko in jo pelje iz pekla. (Njene obleke pa se prijemljejo vse druge duše,) tedaj mati (žena) zakliče: »Nesrečen bodi, pekel ti, Kaj boš zdaj moga prazen bit!« Ko to izreče, zleti nazaj v pekel. »Nesrečni jezik ti, da nisi mogel tiho bit...!« Inačica je zložena v starinskih »kratkih vrsticah« skoraj brez rim in asonanc, pa z mnogimi sledovi dvodelnih dolgih vrstic.

Ravnikarjeva-Poženčanova inačica (pač iz Sela pri Kamniku, 1845; SNP I, št. 65) govori o »devetem kralju, ta žalostnem«, Valjavčeva (pač iz okolice Bele-Predvora nad Kranjem, SG V (1860), 24; SNP I, št. 66) pa o »devetem možu, žalostnem možu«. Obe inačici sta zloženi v dvo-delnih dolgih vrsticah, ki jih je Valjavec zapisal kot nevezano besedo. Obe nudita k Vrazovi inačici popravke in dopolnila: godec-igre gode (in poje) pred peklom »od Kristusovega trpljenja«, in sicer dvakrat »let in dan« (št. 66), oz. »letni dan« (št. 65), ne »minute tri« (št. 64); plačilo ni za godbo, ampak da bi nehal gosti (št. 65, v. 45: »Mi tebe ne mormo poslušat več«, pod. št. 66); godec ne pelje matere za roko iz pekla, ampak s plaščem, ki se ga duše primejo. — Uvod in sklep obsegata tudi motive iz drugih legendarnih pesmi: Bog, Jezus in deveti kralj (mož) se vozijo po morju (prim. Spokorjeni grešnik, SNP I, št. 484—490, i. dr. stare bajke-legende); mati se odtrga od plašča in pade spet v pekel, ker drugim dušam iz zavisti brani prijemati se sinovega plašča (Sv. Petra mati, SNP I, št. 412 i. dr.).

S. Rutar (Zvon 1879, 149) pri označevanju zgodbe naše pesmi (Vrazove redakcije II iz NPI z »lubo« nam. materjo — Valjavčeve inačice ni upošteval) opozarja na podobnost z bajko o traškem pesniku Orfeju in njegovi ženi Evridiki, a sklepa iz tega le-to: »Torej tudi poslednja pesem (sc. o Matjažu) ne zatajuje svojega mythologičnega značaja«, kar je v zvezi razumeti v smislu naravnomitološke teorije.

F. r. K. s. Kuhač pripominja k isti Vrazovi redakciji (Južno-slovsenske Narodne popievke IV (1882), št. 1489 — Valjavčeve inačice tudi K. ne omenja, Rutarjeve razlage tudi ne): »Ova je pjesma vrlo stara legenda, te je na kralja Matijaša samo prenešena, kako se to vidi iz slijedećih dvijuh inačica...« (Kuhač, n. d., IV, št. 1490). Te dve inačici sta:

Moravska. (Sušil, Moravské národní písně² (1860), št. 2. Sv. David. Z Bělé a z horní Bečvi). Kralj David pod topolom (pod oljko) svete pesmi igra:

*O radostná novina,
Přišla k němu Maria:*

*Hned na husličkách zahudal,
Svoju matičku ven volal.*

*»O Davide, Davide,
Tvoja matička v pekle je.«*

*Dušičky se jí chytaly,
Z pekla ven vyjít nedaly.*

*Svatý David nemeškal,
Vezma husličky hned se bral.*

*Hned se s d'ablem zakládal,
Kdoby z nich pěkněj zahudal.*

*Když tam před peklo přišel,
Svoju matičku uslyšel.*

*David lepší zahudal,
Svoju matičku vyhudal.*

Pesem se konča s pozivom (pač Gospoda Boga) kralju Davidu, naj gre k njemu služiti: samo v mesecu bo sedel in svete pesmi pel. (To je očitno iz pravljice o Veselem bratcu — godcu Kurentu.)

Lužickosrbska (Haupt-Smoller, Pjesnički hornych a delnych Lužickich Serbow I (1841), str. 273—274; tu po Kuhaču, n. m.): Nekdo (pač gospod Bog) zakliče Davidu:

*»Što sy tak zrudny, Dawicé,
Za sebi ne 'raješ?«*

*'Zmi sebi jeno huslički,
A 'raj ty rónčka tsi.«*

*»Och, kak da necham zrudny być,
Dyž nimam nikoho.*

*Prjene to rónčko 'raješe
Tom bohu samemu,*

*Nen a mać staj mi wumrelaj,
Wobaj se heli palitaj.«*

*Druhe to rónčko 'raješe
Tom' duchej swjatemu,*

Och Dawicé, och Dawicé,

»Och zastań, zastań Dawicé,

'Zmi sebi jeno huslički!

Ty hižom dobyl sy!«

O rešitvi ali nerešitvi materini (in očetovi) iz pekla se dalje ne poje. Sklep (vv. 17—24) govori spet o Davidu na mesecu.

Kuzelja (t. LXIX, str. 67—69) je to prepričevalno sporedje tako zadovoljilo, da je legendarno pesem o Davidu kralju sprejel kot pravi in dokončni izvor naše pesmi o »Godcu pred peklom«; zdela se mu je neovržen dokaz, »da je nastala ta pesem pod cerkvenim vplivom in da nima v sebi nič mitičnega, kakor je to hotel videti Rutar«. Glede morebitne zveze legende same z bajko o Orfeju in Evridiki ni dalje razmišljal. Kralj Matjaž (v št. 64) je po njem zamenil kralja Davida, v št. 65—66 pa se je kralj David popačil v »devetega kralja«.

Pa ni tako. Slovenska pobožna pesem dobro pozna kralja Davida, kolednice vedo, da sta Marija in Jožef iz rodovine Davidove (SNP III, št. 4774—4775), Stržinar v uvodu Katoliš-kršanskega vuka pejssem (1729) poroča o sila dolgi pesmi »od psalmista Davida«, ki so

jo ljudje peli, pa je bila »čez božjo veiro«. Davidovega imena potemtakem ljudstvo ni moglo popačiti v »devetega kralja« (t. j. kralja »devete dežele«), pač pa je tega v pobožni pesmi prav lahko naredilo za kralja Davida, posebno če je imel kaj opraviti z godbo in petjem.

Ali se je to zgodilo že na Slovenskem (da bi bila Stržinarjeva »čez veiro« »pejsen od psalmista Davida« inaičie naše pesmi in bi bil Kralj Matjaž v št. 64. res lahko zamenil kralja Davida), tega ne vemo. Gotovo je le to, da je »deveti kralj« v naši pesmi starejši od kralja Davida in da je zgodba naše pesmi le prav rahlo po krščansko preurejena bajčna pesem o Orfeju in Evridiki: le podzemlje se je spremenilo v pekel, iz žene je nastala mati, krivda, da se rešitev ne posreči, je prešla od pevca na njegovo ženo-mater, a krivda ni moralna.

V naše ljudsko pesništvo in s tem tudi v moravsko-lužiškosrbsko ta bajka pač ni prišla po literarni poti, ampak s posredovanjem predslovanskega ljudskega izročila na Balkanskem polotoku ali v Vzhodnih Alpah. Sprejeti smo jo morali že v zgodnjem srednjem veku; le to razloži njeno pot k Zahodnim Slovanom vsaj do 12./13. stoletja po jezikovnih otokih med sedanjo slovensko-nemško in češko-nemško jezikovno mejo. Ali je šla ta pesemsko-pravljčna snov z Davidovim imenom tudi še drugam, ne vemo; danes je zvezana domala po vsej Evropi z imenom sv. Petra in njegove matere, a brez godbe in petja in z večjim poudarkom moralno poučne vsebine (Bolte-Polívka III, št. 221).

Kje in kdaj je nastal ta novi pesemsko-pravljčni tip, doslej še ni dognano (vsaj po literaturi, v Ljubljani dostopni); ne vemo torej, ali sta »Godec pred peklom« in pesem-pravljica »Mati sv. Petra« samostojni krščanski prireditvi iste antične bajke, ali pa je druga morda krščansko poglabljena preureditev prve, starejše priredbe. Le enaka prememba žene v mater (ki ni pogojena s krščanskim naziranjem) kaže, da sta obe izročili v neki medsebojni zvezi, ni pa ugotovljeno, ali gre tu za rodno zvezo ali za nasprotni poznejši vpliv.

Na slovenskem ozemlju se zdi, da je pesem-pravljica o »Materi sv. Petra« mlajša od »Godca pred peklom«. Kolikor je mogoče soditi po danes znanem gradivu, je pesem-pravljica razširjena bolj v obmejnih predelih slovenske zemlje, v Beli krajini (Šašelj, Bisernice, št. 17ab), na Tolminskem (Kenda i. dr., Tolminske narodne pravljice, str. 53); inaičie »Godca pred peklom« in njemu sorodnih pesmi (Sveti raj pometajoča deklica, SNP I, št. 673—675; Sv. Tomaža mati, SNP I, št. 419; Sintilavdič, Etnolog XVII [1945], 29 — v vseh se govori o goslih ali vsaj o piskanju in trobljenju) pa so razširjene malodane po vsem Slovenskem. Naravno, da so se obojemu izročilu pridružili iz raznih pesmi in pravljic tudi motivi hudih grehov, takih, za kakršne je bilo treba v starem krščanstvu delati dosmrtno pokoro, pa tudi njihovih kmečkih in pivskih prireditev (krivična mera in vaga — mešanje vina z vodo).

»Godec pred peklom« je verjetno najstarejša pesem, v katero se je vneslo Matjaževo ime, hkrati pa tista, v katero se je vneslo najpozneje.

Dodatek

„Kralj Matjaž rešen iz turške ječe“

A. Slovenske inačice z istrsko-čakavsko¹1. Goriška (SNP I, št. 9)²

Oj Kralj Matjaž, oj Kralj Matjaž
 Prelépi kraljič ogrski,
 Trikrat s Turkom na vojski biu,
 V četrto je le vlovljen biu,
 V ta temni turen vržen biu.

Še pride Turka kralja hči,
 Najmlajši hči Margetica.
 Ga v okenci zagledala,
 Se v njega je zagledala.
 Tak reče mu Margetica:
 »O kaj ti pravim, Kralj Matjaž,
 Prelépi kraljič ogrski!
 Še danes živ boš ti ostoū,
 Ti jutre Turk bo glavo vzoū.
 »O kaj ti pravim, Kralj Matjaž,
 Prelepi kraljič ogrski!
 Kaj boš ti meni lona daū,
 Jez ti bom turn odpírala,
 Ie 'z temne ječe réšila.«

Tako ji reče Kralj Matjaž:
 »Jez ti bom daū srebra, zlata,
 Če boš mi turn odpírala.«

Tak ona mu odgovori:
 »Srebra, zlata mi tréba ni,
 Saj ga imam več po smetéh,
 Ko ti imaš ga po gradéh.«

Še to ji reče Kralj Matjaž:
 »Oj Turka kralja mlajši hči,
 Narmajši hči, Margetica,
 Kaj boš pa lona prašala,
 Če turn mi boš odpírala?«
 »O kaj ti pravim, Kralj Matjaž,
 Prelépi kraljič ogrski!
 Jez druž'ga ne bom prašala
 Ko tebe, lépi Kralj Matjaž.«

»O kaj ti dém, Margetica,
 Le-ta ne bo, ne more bit',
 Le-ta ne more se zgodit':
 Doma imam svojo ženkó,
 Tri mlade sinke imam ž njó,
 Mi turen boš odpírala,
 Med njimi se (sil) boš zbérala.«

Marget'ca šla je v bélo klét,
 Vtočila vinca trojnega.
 Z njim Turke je napijala.
 Tako jeh je napijala,
 De so trdo zaspavali,
 Na črno zemljo padali. —
 Še ključe je pobérala,
 Matjažu turn odpírala.

Marget'ca vzela konjčku pet,
 Na tri je déla dost blaga,
 Dosti zlata, dosti srebra.
 Na druga dva se vsedeta,
 Prehitro se zasukata,
 'z Turčije ven zadirjata.

Še kam predeleč dirjata,
 Do 'nga kovača mladega:
 »Le gore, gore, mlad kovač!
 Prekovi mojih konjčku pet
 In služi toj prelépi lon,
 Prelépi lon, sto zlatih kron.
 Obrni krempeže naprej,³
 De bojo Turki mislili,
 V Turčijo notrka so šli.« —
 Matjaž z levico lon dajaū,
 Z desnico glavo proč mu djaū.

¹ Slovenske inačice: priobčujujejo se v današnjem pravopisu, a z jezikovnimi oblikami zapisovalčevimi.

² 1. Goriška. Zapisal M. Trnovce. — SNP I, št. 9 iz Torbice jugoslavjanske mladosti III (1863), 66–67. — Matej Trnovce (1843–1913) iz Lamuric pri Grgarju na Goriškem. Kot Trdinov učencec (v 7. in 8. šoli na Reki) je nabiral narodne pesmi, največ pač v domačem kraju.

³ Matija Majar piše v Hermanovi »Geschichte Kärntens« I (1843), str. 255: Turški konji so imeli majhne železne in tudi zlate podkve. Take so našli na Dolški planini pri Zilji. Konji so bili »po turško« podkovani, tako, da je tisti del podkve nazaj gledal, ki bi moral biti spredaj (»na robe«).

Še kam predeleč dirjata,
Do 'nega brivca mladega:
»Oj gore vstani, brivec mlad,
Obrí kraljiča mojega,
Matjaža Kralja lépega
In služi toj prelépi lon,
Prelépi lon, sto zlatih kron.«
Matjaž z levico lon dajaū,
Z desnico glavo proč mu djaū.

Še kam predeleč jezditā,
Do Donave prjezdita.
Še Kralj Matjaž tak govori:
»Kako bo zdaj, Marget'ca,
Kod bova črez posavala,
Kod Donavo prplavala?« —

Marget'ca vzame prsten zlat,
Na sréd vodé ga zapodi
In koj se voda razdeli.
Sta srečno črez posavala,
Sta Donavo prplavala.

Tam so pastirje pasili,
Pri čredah so se igrali.
Še reče jim Margetica:
»Kaj pravim vam, pastirje vi,
Ko Turki pridejo za nam',
Vas bojo prašali: 'Kakó
Prplavala sta Donavo?'
Povejte jim, pastirje vi:
'Za vrat sta kamnje vezala,
Sta Donavo prplavala.'«

Za njima Turki pridejo,
— Ko trave 'n listja jeh je blo —
Pastirje vprašajo: »Kako
Prplavala sta Donavo?«

Pastirje jim odgovoré:
»Za vrat sta kamnje vezala,
Sta Donavo prplavala.«
Za vrat si kamnje vezali,
Se v Donavi potopili.

Še kam predeleč jašeta,
Do doru mi prjašeta,
Do doru kralja samega,
Matjaža Kralja lépega.
Njega gospa v okni stoji
In kliče k sebi tri sini:
»Sinovi moji, lejte sam,
Sotenko oče pelje dam.«

Še Kralj Matjaž tak govori:
»Sotenka moja ona ni,
Mi Bog jo daū za angelja,
Mi turen je odpirala,
Lz ječe me je réšila.«

Matjaža so sprejemali,
Marget'co nič obrajtali.
In ona zjoče se hudó:
»Kakó bo z mano, oh kakó,
Naprej ne vém, nazaj ne smém!«

Al Kralj Matjaž tak govori:
»Le sām, le sām, Matjažič mlad!
Prpeljaū sēm Margetico,
Turškega kralja mlajši hčer.
Vzemi jo za nevestico,
Je turen mi odpirala,
Lz ječe me je réšila.«

Matjažič vzeū Margetico
Za ljubo si nevéstico.

2. Gorenjska (SNP I, št. 10a)¹

O (Kralj) Matjaž, o (Kralj) Matjaž,
Lépa je krona ogerska!
Trikrat je na vojski bil,
Četertikrat je vlovlen bil,
(Je v turško ječo vržen bil).

Notri je bil let in dan,
De ni vidil beliga dné
Ino sonca (ne) rumeniga.

On ni vidil drugiga
Kakor mlado Marjetico,
Turškiga cara mlajši hčir.
Ona je k nemu tekala,
(Mu) kratke čase delala.
Tako je rekla Marjetica,
(Turškiga cara mlajši hčir):
»Ak me češ, Matjaž, uzét'.
Jest te čem réšit 'z ječe (zle).«

¹ 2. Gorenjska. Neznane, malo pismenega zapisovalca, ki je pesem zapisal pač za A. Smoleta. Ni je pa pisal po petju, ampak po narekovanju; zato so porušene ne le kitice, ampak pogosto tudi vrstice. V besedilo so sprejete (v okroglih oklepajih) nekatere Prešernove konjekture iz redakcije 10b, [v oglatih oklepajih] tudi kako moje za umevanje koristno dopolnilo. Vrazova redakcija (št. 10c) in Kastelčeva (št. 10č) sta močno spremenjeni.

»Le-to ne bo, ne more bit',
 Jest imam doma svojo gospó,
 Trikrat je lepši kakor ti,
 Trikrat je mlajši kakor ti.
 Jest imam doma brata mlajšiga,
 Matjaž (je) kakor jest,
 Krono ima lepo kakor jest.
 Jest te očem Matjaž[*u*] dat,
 Ak ga, Marjetica, očes vzét'.««
 »O vera, vera, (Kralj) Matija[ž],«
 »»O vera, vera, Marjetica,
 Turškiga kralja mlajši hči!««

»O čakaj, čakaj, (Kralj) Matjaž,
 De pride š'ntmarjeten dan:
 Naredila bom velke gosti,
 Bom Turke vse upijanila
 Ino svojga očeta stariga.
 Potlej bom ukradla ključe tri,
 Perviga od kojnske štalice,
 Drugiga od svetle kamrice,
 Tretiga od veže zdlej:¹
 Iz kamre bom vzela zlata ino srebra,
 Kakor sva velika obedva;
 Iz štale bom spelala konje tri.«

Marjetca komej čakala,
 De pride š'ntmarjeten dan,
 Naredila je velke gosti,
 De je Turke vse upijanila
 Ino svojga očeta stariga.
 Potlej je ukradla ključe tri
 Ino je spelala konje tri,
 Na enega je djala zlata in srebrá,
 Potle pa vsak na enga sédeta
 Ino prehitro dirjata.

Kir prov deleč prideta,
 K temu kovači starimo:
 »Gori, gori, stari kovač!
 Boš služel dober lon,
 sto celih kron,

Pojd nam prèkovat konje tri:
 Narpred oberni krampeže,
 Nazaj oberni glatko kov.«

Na konje hitro sédeta,
 Do vode Donove dirjata.
 Tako je rekel (Kralj) Matjaž:
 »Kaj bo zdej, Marjetica,
 K' čes vodo ne moreva?«
 Z roko je vrgla perstan zlat
 v Donovo,
 Potlej sta srečno preplavalala.

Za nima gredo Turki hudi:
 »Nazaj, nazaj, Marjetica,
 Turškiga cara mlajši hči!«

Turčini vprašajo:

»Kako sta vodo preplavalala?«
 Marjetca tako pravi:
 »Kamne si na vrat pervežijte,
 Tud vi lohko vodo preplavate!«
 Turki so si kamne na vrat pervèzali
 In se vsi potopili.

Peršla sta pred Matjažov beli grad.
 Matjažova gospa v okno stoji:
 »Naš Matjaž že drugo ženo pelá,
 Trikrat (je) lepši kakor jest,
 Trikrat je mlajši kakor jest.«

Matjaža so sprejemali,
 Marjetco gerdó gledali.

Pravi Marjetica:

»Kaj čem jest, kako čem jest?
 Naprej ne vem, nazaj ne smem!«
 »»Le-sem, le-sem, Matjaž,
 bratec moj!
 Perpèlal sim ti lepo gospo,
 Turškiga cara mlajši hčir.««

Ta čas po farja pošlejo,
 De jih precej undukaj poročijo.

¹ Po *Štreklju*: od veže zdolej (v turnu).

3. Lipa Dore i knez Matijaš¹

(Vrbanska)

Kneza Matijaša Turci uhvatiše,
 Za celih devet let V uzdi² ga držaše.
 Deseto teciše
 Pravdu mu sudiše, Da će ubjen biti.
 A to je doznala Lipa Dorotija,
 Lipa Dorotija, Careva kćerčica,
 »Če bite vi dali, Knezu Matijašu,³
 Če bite vi dali, Ki bi vas z uzdi²
 znel?«

»Ja bih njemu dao Zlata nemirena,
 Srebra necinjena.«

»Velika vam hvala, Kneze Matijašu,
 Več ja imam zlata Nego vi olova,
 Nego ako ćete me Za pravu jubu zet.«

»Ne morem vas, Dore, Za pravu jubu zet,
 jubu zet,
 Zač ja imam doma San svoju gospoju,
 San svoju gospoju I svoju dičicu.
 Neg ja imam brata, Lipči je nego ja
 Viši je nego vi:
 On vas hoće, Dore, Za pravu jubu zet.

Dore mi pošeće Va konjsku štajicu,
 Pak ona zibere Tri konje najboje.
 Na prvoga dala Sve srebra i zlata,
 Na drugoga dala Kneza Matijaša,
 Na tretoga Dore Sama zajahala.

Kraljević Marko ubije Arapku djevojku

B. Srbskohrvatske inačice

4. Marko Kraljević i kći kralja Arapskoga⁴

(Vuk Stefanović Karadžić)

Pita majka Kraljevića Marka:
 »Ja moj sinko, Kraljeviću Marko!
 Što ti gradiš mloge zadužbine?
 Il' si teško Bogu zagriješio,
 Il' si ludo⁵ blago zadobio?«
 Veli njojzi od Prilipa Marko:
 »Oj Boga mi, moja stara majko!
 Jednom bijah u zemlji Arapskoj,
 Pa uranah na vodu čatrnju,
 Da napojim mojega Šarina;
 Kad ja dodjoh na vodu čatrnju,
 Al' na vodi dvanaest Arapa;

Ja šćadijah, mati, preko reda
 Da napojim mojega Šarina,
 Ne dade mi dvanaest Arapa;
 Mati moja, izvadismo kavgu:
 Ja potegoh tešku topuzinu,
 Te udarih crna Arapina,
 Ja jednoga, mene jedanaest,
 Ja dvojicu, mene desetina,
 Ja trojicu, mene devetina,
 Ja četiri, a mene osmina,
 Ja petinu, a mene sedmina,
 Ja šestinu, a mene šestina;

¹ 3. Iz Vrbnika na otoku Krku iz zbirke Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocima, preštampane iz »Naše Sloge«, Trst (1879), II, št. 62. Zapisal Mato Trinajstić po pjevanju Mare Mahuljice. Pesem je tu tiskana v dvanaestereh, v izvirniku v šestereh.

² V uzdi: nastalo iz »v vuzi«, slov. v vozi = ječi; — z uzdi: kajpak prv. iz vuze, slov. iz voze = ječe.

³ Knezu Matijašu: zvalnik, ne dajalnik!

⁴ 4. Marko Kraljević i kći kralja Arapskoga: Vuk II¹, št. 64, II⁴, št. 63 — prvotna št. 7 (Zaručnica Laza Radanovića) je v 4. drž. izdanju izpušćena.

a) Inačice z umorom. Bogišić, št. 5 = HrNP (MHR) II, št. 13: Kraljević Marko kazuje materi, kako je ubio Arapku djevojku (bugarštica); HrNP II, str. 345: Alačevića iz Makarskega Primorja v Dalmaciji; n. d., 350: Palunkova s Popovega polja v Hercegovini (severno od Dubrovnika); n. d., 350: Pavlinovića iz Dalmacije brez navedbe kraja; n. d., 350 s.: Truskega iz Gornje Krajine v Hrvatski (brez kraja). — Neven IV (1855), 285: Nevjera Kraljevića Marka, »priobio Mate Ivičević u Spljetu« (brez kraja).

b) Hrvatske inačice z omiljeno Markovo krivdo. (Marko rešiteljce ne poseka in ne obglavi, ampak jo samo zapusti, pa se nato sama utopi.) HrNP II, št. 14. Marko Kraljević prevorio Arapku djevojku (Malo drukčije): Glavičeva iz Luke na Šipanu; n. d., str. 349: Markovića iz istega kraja od druge pevke.

Te vrste inačica, izpačena. HrNP VI, str. 327: Ostojičeva četrti iz Nerežišća na Braču (Kr. M. ... »naljubio se djevojke u gori, pa je tamo i ostavio«).

⁵ ludo blago zadobio: znači: bez muke i bez pameti, samo srećom, a mnogo blaga. — Vuk.

Šestina je mene nadvladala,
Svežaše mi ruke naopako,
Odvedoše kralju Arapskome,
Kralj me baci na dno u tavnico.
Ja tamnovah za sedam godina,
Nit' ja znadoh, kad mi ljeto dodje,
Nit' ja znadoh, kad mi zima dodje,
Osim jedno, moja stara majko:
Zimi bi se grudale djevojke,
Probace mi po grudu snijega,
Po tom znadem, da je došla zima;
Ljeti bace stručak bosioaka,
Po tom znadem, da je ljeto, majko.
A kad nasta osma godinica,
Tavnica mi nije dodijala,
Dodija mi Arapka djevojka,
Mila ćerca kralja Arapskoga,
Dolazeći jutrom i večerom;
Više mene na tavnički pendžer:
„Ne trun', jadan, u tavnici, Marko!
Već daj mene tvoju vjeru tvrdu,
Da ćeš mene uzet' za ljubovcu,
Da izbavim tebe iz tavnice,
Dobra tvoga iz podruma Šarca,
Nakupiću žutijeh dukata,
Bolam Marko! koliko ti drago.“
Kad se, mati, vidjeh na nevolji,
Skinuh kapu, metnuh na koljeno,
Pa se kunem kapi na koljenu:
„Tvrda vjera! ostavit' te neću,
Tvrda vjera! prevarit' te neću;

I sunce je vjerom prevrnulo,
Te ne grije zimi k'o i ljeti.
A ja vjerom prevrnuti neću.
To promisli Arapka djevojka,
Promislila, da se kunem njojzi:¹
Jedno veče bješe omrknilo,
Otvori mi od tavnice vrata,
Izvede me iz tavnice, majko,
Dovede mi pomamna Šarina,
I još sebe boljeg od Šarina,
Na obadva bisage dukata,
Donese mi sablju okovanu;
Otale se dovatismo konja
I odosmo kroz zemlju Arapsku.
Kade jutro bješe osvanulo,
I ja sjedoh, mati, odpočivat',
A uza me Arapka djevojka,
Zagrlj me crnijem rukama.
Kad pogledah, moja stara majko,
Ona crna, a bijeli zubi,
To se mene mučno učinilo,
Ja potegoh sablju okovanu,
Udarih je po svilenu pasu,
Kroz nju sablja, mati, proletjela;
Privatih se mojega Šarina,
Još Arapci glava progovara:
„Bogom brate, Kraljeviću Marko!
Nemoj, bolan, mene ostaviti!“
Tu sam, mati, Bogu zgriješio,
A veliko blago zadobio,
Te ja gradim mloge zadužbine.“

5. Makedonska (Miladinovci, št. 54)²

Pobolil sja Marko Kraljevice,
Što si ležal tokmu tri godini,
Ot ništo si iljač ne na'ozal.
I mu reče negva stara majka:
»Ajt, Marko, ajti sinko mile!
Ne si bolen, sinko, ot gospoda,
Tuk si bolen, sinko ot gre'o'i,
Da ti vikna popoj, du'ovni'ci,
Lepo da sja sinko ispovediš,
Da si kažiš tvoi-te gre'o'i.«

Što mi vikna do devet popo'i,
I popo'i Marko-mu vele'e:
»Kaži, Marko, tvoi-te gre'o'i!«
Toga velit Marko Kraljevice:
»A egidi popoj, du'ovni'ci!
Ja si ima golomi gre'o'i;
Na pra'ina ljugje sum zagubil,
Mnogu majki ja sum si izgoril;
Ama eden grjač s' imam najgolem.

Koga pojdoj vo Arapska zemja
Sja biefme so čarni Arapi,
Arapi-te bjaa pokjotii,
Mie tiš si 'i nadelifme.
Bog ja ubil edna stara baba,
Što golema marifet im kaza;
Izvado'e nivni ostri sabji,
I pozemi ni i narjadi'e,
Isekve'e ot konji kitici,
Sem junaci živi nē fati'e,
Nē farli'e vo temna zāndana.
Koj si umre, kogo go puštie;
Ja si ležaf za devet godini,
Ja ne znaef ni leto ni zima.
Čar imaše edna mila kerka,
Mila kerka Arapska³ devojka;
Koga bjaše lete so cvekina,
Mi davaše p' edna kiska cveke,
Mi veleše Arapska devojka:
»Nā ti Marko i ti da razberiš,

¹ Ni prisegel zvestobo (vjeru) Arabki, ampak svoji (kršćanski) veri.

² *Bratja Miladinovci*, Balgarski narodni pjesni. Zagreb (1861), št. 54, Markovo ispovijadvanje. Kraj in pevec nista navedena.

³ V izvirniku: Aranska (tisk. pomota).

Ot' je sega leto so cvekina!
 Koga bjaše zima so snego'i,
 Mi da'še grutka snego'ita:
 „Ná ti Marko sega da razberiš,
 Ot' je sega zima so snego'i.“
 Sja počudil toga što da čina,
 Kak' d' izlezam ot temna zàndana,
 Já izmamif Arapska devojka:
 „Izvadi me Arapske devojke!
 Izvadi me ot temna zàndana,
 Ke te zemam za mlada nevesta.“
 Sja izmami Arapska devojka,
 Me izvade ot temna zàndana,
 Koga bjaše car-ot na lo'enje,
 Na lo'enje vo gora zelena;
 Ta si zede do tri dobri konji,
 I si zede tri to'ari azno.
 Si já kačif zad sebe na konja;
 Pobegnafime vo Prilepsko pole.
 Sja zastoif na kraj bjala češma,
 Da pieme edna studna voda.
 Sja opulif v Arapska devojka,
 Koga vidof pusto lice càrno,
 Lice càrno, pusti zábi bjali,
 I mi dojde grozno i ne'arno;
 Tàrgnaf sabja ja presekof gla'a.

Tie mi sè golemi gre'o'i.
 Keške nea da já ne zagubef,
 Da donesef vo moa-va kukja,
 Pri moja-va stara mila majka,
 Da já dáržef kako mila sestra,
 Ke ja najdef drugar sproti nea,
 Da ne storef golemi gre'o'i.
 Ja ne znaef vo temna zàndana,
 Ni koga mi sànce ugrjevjaše,
 Nito sànce, nito mesečina,
 Jas ne znaef ni zima ni leto;
 Taja mene doma me donese,
 A ja nea na pàt já zagubif.
 Tie mi sè moi-te gre'o'i.

Si stana'e devet-te popo'i,
 Mu pea'e svjati vangelia,
 Mu pea'e prosteni molitvi,
 Go pea'e tri dni i tri noke;
 Go fatilo Marko son da spiet.
 Koga ot son mi sja razbud.lo,
 Malu stana kolkú da si sednit;
 Po malu si Marko ozdra'ilo.

6. Bolgarska iz Samokovskega¹

Marko Kraljevitj dobi tri pisma, prvo »ot Harvat-grada, Ot Harvata ot Kralo-Harvatski«, drugo »ot Sàrbina-grada ot Kralo-Sàrbinski«, tretje »ot Stambola-Ot Stambola ot Caro Stambolski«. Po materinem nasvetu gre najprej v Stambol in tam mu naroči »cara Kustadina«, naj gre z vojsko zoper Kralja Arapina v zemljo Anatolsko. Zbere vojsko, največ junaških Harvatov, in kralja Arap na pre-maga blizu grada Anatola. Na povratku pa ga zadene nesreča:

Kugá ojde du gora zelena,
 Tamo najdé toj češma šarèna.
 Se junaci konje vóda poja,
 Konje poja i líca si mija.
 Naj udzát e Marku Kraljeviti,
 I on svàrná na češma šárqna,
 Da napoi šarca dobra konja
 I da mie svoje bjelo lice.
 Bog da bie Kralja Arapina,
 On imaše dévet mila sina,
 U nih beše sàrce nenámirnu,
 Ta jahnáha devet bàrzi konje
 Ta butnáha pu ramni drumove,
 Ta stignáha Markute junaka,
 Vednaga go ú race fanáha,
 Vednaga go nadzad puvarnáha
 Utkaráha go Anadola-gráda
 Turihá go u tévna tevnica,
 Ta e ležál devet gódin vreme.

A štu beše Kralja Arápina,
 On imaše edna mila šterka,
 Bendisála Markute junaka,
 Bendisa go za ljúbne da jí e.
 Ta gledála Markute junáka,
 Gledála go u tevná tevnica,
 Nosíla mu ručki i večeri,
 U nedjelja dva páti premjena.
 Ka stanalo i leto deseto
 A štu beše Kralja Arápina,
 On otidé po gori na lóva,
 Zabuvári ključí da si zéme,
 Da si zeme ključí ut tevnica;
 A štu beše nagóvata šterka,
 Oná zema ključí ut tevnica
 Ta utvorí Markute junaka,
 I mu dáde šarca dobrá konja.
 Pa jahnali šarca dobrá konja,
 Ta begahá tri dni i tri nošti.

¹ Zapisal Hr. P. Konstantinov, pel Geórgij Nenkov v Čupetlovem (Krajište Pala-karija) v Samokovskem okraju. Sbornik za narodni umotvorenija... Sofija III (1890), 3. oddel., 95 s.

Kuga beše reka Varadina,
 Puduňál e silen bujen vjetar,
 Ta e odkril mómina prekroška,
 Svjetna lice kato čarna glavnja,
 Ka ju vidé Marku Kraljeviti,
 Ka ja vidé junák učudi se:
 Kade vódi Arapka djevojkja,
 Ká če junák ut srám da ja vódi.
 On izvadí svoja óstra sáblja,
 Ta pogubi arapka djevojkja,
 Pa ja fárlí reka Varadina,
 Pa si ojde doma na dvoróve,
 Pa go praša svoja stara makja:

»Mili sínu Marku Kraljeviti!
 Kadé hodi dévet gódin vreme,
 Kadé hodi sínu što pečeli?«
 Prekazá ju Marku Kraljeviti,
 Prekaza ju síčku što e biló.

A majkja mu potio govóri:
 »Mili sínu Marku Kraljeviti,
 Aku nehtje ljubne da ti e,
 Oti mi ja sínu nedovede
 Nedovede za mlada robinja,
 Kuga sínu na muma gróbnina,
 Tugaj sínu na tebe smártnina.

C. Pesem o Kraljeviču Marku in arabski devojki s sklepom slovensko-istrskega baladnega tipa

7. Marko Kraljević prevario Arapku djevojku¹

(Ilićeva iz Mitrovice v Slavoniji)

Marko večerao s majkom
 Suhog kruška i ovčijeg sirca,
 Večeru su s vodom zalivali,
 Jer ni vina, ni od vina lika.
 Pa kada su večer večerali,
 Progovara Kraljevića majka:
 »D'jete moje, Kraljeviću Marko!
 Otkuda je, da ti ruka sane?
 Il si s' junak krivo zaklinjao
 I zakletvu nogom pogazio?
 Il s' nevinu krvcu prolivao,
 Koju b' sinko, braniti morao?
 Ili si se vilam zamirio,
 Pa su tebe mlada opčarale?
 Ili si mi junak ograiso?²
 Ograiso na kom krstopuću?
 Il si pao vješticama u ruke,
 Il vješticama ili vukodlakom?«

To slušao, majku poslušao,
 Pa je majki ovak' govorio:
 »Jerosimo, moja stara majko!

Što me pitaš, pravo ću ti kazat.
 Nisam pao vješticama u ruke,
 Nit vješticama niti vukodlakom,
 Ne bojim se njihovih nameta.
 Nit sam, majko, mladjan ograiso,
 Ne boji se Marko krstopuća.
 Nit su mene vile ureknule,
 Uroci mi naškodit ne mogu.
 Čarolije ništa mi ne škode,
 Vile su mi mile posestrime.
 Nit sam, majko, krvcu prolivao,
 Koju b' junak braniti morao.
 Ja sam uv'jek slabije štitio,
 A ohole ljuto pedepsao.
 Na r'jeke sam tursku krvcu livo,
 A kaursku svagda sam branio,
 Nego sam se, moja mila majko,
 Nego sam se krivo zaklinjao
 I zakletvu nisam ispunio,
 Nego junak nogom pogazio.
 Zato meni, moja mila majko!
 Zato meni desna ruka sane.«

Majka ga pita, neka kaže tu svoju zakletvu, ne bi li mu ona mogla pomoći.
 Marko joj kroz plač sve po istini odgovara:

»Kad sam bio u carevoj vojsci,
 Zarobi me arapskije kralju,
 Zarobi me, u tavnicu baci,
 Pa me muči i gladom i žedjom.

Pa on hoće da mu se poturčim,
 Il poturčim ili mlad poginem.
 A ja, majko, svašta sam mislio,
 Pa sve misli na jednu smislio,

¹ 7. Kraljević Marko prevario Arapku djevojku. HrNP II, str. 347–349. Pesem spada k inačicam z omiljeno Markovo krivdo, navedenim zg. pri naši št. 4. Bistveni razločki pa so: 1. Kraljević Marko je oženjen; 2. rešiteljice ne zapusti, ker se mu zdi grda, ampak ker ima že ženo; 3. zapusti jo res pri vodi, pa ne brez pomoči v samoti, ampak v varstvu starega pastirja, pri katerem sta prenočila; 4. pesmi je dodan nov sklep. Besedilo podajem po Andričevem vse važno nudečem izvlečku (n. m.). — Inačie ni.

² Ograisati: zaiti, slabo naleteti.

Da ja volim sto puta umrti,
 Nego jednom vjeru zatajiti.
 To je kralju i pomučno bilo,
 Pa me muči mukam svakojakim.
 Danom muči, noću ne da spavat,
 Već mi meće guje u njedarca.
 To se čudo na daleko čulo,
 Još se brže svuda razglasilo,
 Pa je čula i kraljeva kćerka,
 Pa je čula, mene požalila.
 U pol noći k men' je dolazila,
 Pa je meni ovak' govorila:
 „Je l' istina, sužnju u tavnici!
 Da ti voliš mladjan poginuti
 Nego s' svoje vjere odreknuti
 I nego li tursku poprimiti?“
 Ja joj reko: „Jest tvrda istina,
 Jest istina, kraljeva djevojko!“
 Opet ona riječ prifatila,
 Pa mi zbori i tiho govori:
 „A Boga ti, sužnju u tavnici!
 Ako s' nisi mladjan udomio,
 Udomio, curom oženio,
 Uzmi mene za svoju ljubovcu,
 Ja ću tebe sretna učiniti.
 Izvest ću te iz tavnice tavnice,
 Pobjeći ću s tehom do Prelipa,
 Bit ću t' ljuba, a majci zamjena.“
 Tud sam, majko, ljuto sagrašio

I curu sam grdo prevario.
 Kleo sam se, da nisam udomljen
 I da nemam u Prelipu ljube.
 To je cura teško dočekala,
 Pa mi ode ta bijelom dvoru.
 Nakupila šest tovara blaga
 I nuz blago kraljevsko od'jelo.
 Pa mi ide u dolnje pojate
 I izvede četiri konjica,
 Na dva meće ta to pusto blago,
 Pa me pusti iz tavnice tavnice
 I vodi me u mermer-avliju.
 Zasjeđosmo te dobre konjice,
 Ona vilu, a ja lastavicu,
 Pa odosmo priko polja ravna.
 Mi pridismo polje i planinu,
 Pa dospismo Moravi vodici.
 Kod Morave nigdi nikog nema,
 Samo ovčar, starac Milovane.
 Tud stadosmo, da se odmorimo,
 A i mrklu noću prospavamo.
 A kad bilo noći po pol noći,
 Ja ustado, moja mila majko!
 Dočupa se moje lastavice,
 Pa ja odu dvoru bijelomu,
 A ostavi kraljevsku djevojku
 I ostavi to nje pusto blago,
 U tom sam ti, majko, sagrašio
 I zakletvu moju pogazio.«

Kad to čuje majka, psuje Marka, što je svoju ogadio dušu. To je slušala i ljuba Andjelija, pa je zaplakala. Kad se dosta naplakala, otišla je starcu Milovanu i dovela janje od ovaca. To ne bilo janje od ovaca, već to bila prevarana cura. Kad je sutra danak osvanuo, dozove Andriju djevera i preda mu »lijep muštuluk, curu neljubljenu«.

Kail* bio Kraljević Andrija,
 Još sretnije janje od ovaca.
 Kad se Jandro s curom oženio,
 Kraljević je Marko ozdravio,
 Pak se kune i proklinja junak,
 Da ne ć' dati vjeru za nevjeru.

* Kail (turško): zadovoljen.

D. Hrvatski inačični tip, približan slovensko-istrskemu

Po vsem Hrvatskem Primorju od otoka Šipana blizu Dubrovnika do Promontura v Istri ter v njegovem zaledju — z otokom ok. Oriovca v Slavoniji in bližnjega bosenskega Dubočca — je razširjen poseben inačični tip naše pesmi. Po sklepu zgodbe se dele popolne inačice v tri skupine.

a) Oženjeni rešenec da rešiteljico svojemu sinu za ženo:

1.—2. HrNP VI, str. 329 in 330. Nališeva in Angjelinovičeva, obe iz Sučurja na Braču od Mate Franičevića (Livljanin Pavel in carjeva hči Fatima, oz. Fajka): da ji za moža sina Vladimira.

b) Oženjeni rešenec vzame rešiteljico sam, ker mu je prva žena pred vrnitvijo umrla.

3. HrNP VI, št. 33. Ban Zrinjanin i Begzada djevojka. Zapisal Luka Marjanović v Želavi v Gornji Krajini na Hrvatskem.

4. N. d., str. 329. Gabričeva iz Oriovca v Slavoniji (Zrinjanin ban in carjeva hči).

5. N. d., 330. Tomaseova iz Dalmacije, b. kr. (Zrinović in begova sestra Šečera).

6. N. d., 330 s. Baničeva iz Donjega Doca kraj Sinja (Zrinović in »beginja-djevojka« Ajka).

7. N. d., 330. Rakovčeva iz Gorne Krajine na Hrvatskem (Zrinjanin in carjeva djevojka).

8. N. d., 332. Ane Dobrile-Mladineo inačica iz Senja (Zrinjanin in Šečira djevojka).

9. N. d., 332. Kukuljevičeva — b. kr. (Zrinjanin in carjeva hči).

10. N. d., 332. Konjikovičeva iz Gospića (Zrinjanin i Begzada djevojka).

c) Samski rešenec vzame rešiteljico za ženo.

11. HrNP VI, str. 326. Pavlinovičeva iz Bukovice v Dalmaciji (Ban Zrinjanin i Šečerka djevojka).

12. N. d., 329. Bunjevčeva iz Zrinja na Hrvaškem (Zrinović in begova hči).

13. N. d., 330. Biščanova iz Jelse pri Karlovcu (Zrinjanin in turška djevojka).

14. N. d., 327. Ostojičeva druga iz Selc na Braču (Dubrovčan Pavel in carjeva hči Sultanija).

15. N. d., 330. Ostojičeva tretja iz Selc na Braču (Livljan Pavel in carjeva hči).

16. N. d., 330. Kačić-Miošićeva iz Brista pri Makarski (Livljan Pavel in carjeva hči Sultanija).

17. N. d., 329. Muratova z otoka Šipana (Štefan Banović in vezirjeva hči Fajka).

18. HrNP iz »Naše Sloge« (Trst, 1879), I. odd., št. 20, iz Promontura v Istri (Banović Mijate in carjeva hči).

d) Nepopolne inačice; ker sklepa ni ali v povzetku ni označen, ni razvidno, v katero izmed skupin (a—c) spadajo.

19. HrNP VI, št. 33. Tammovanje bana Zrinjanina. Pavlinovičeva iz Knina (Zrinjanin in arabska djevojka).

20. N. d., str. 328. Ciganovičeva iz Zrinja (Zrinjski Nikola; samo začetek pesmi).

21. N. d., 328s. Seridža-Zrinkovičeva iz bos. Dubočca (Zrinović in sultanova hči; sklep: »Prevezoše Zrinovića bana«).

22. N. d., Babukičeva iz l. 1798, neznano od kod (Ivo in Fatima; sklep: »Sretno odu u zemlju kaursku«).

23. N. d., 326. Iličeva iz Oriovca v Slavoniji (Zrinović in Šekira; samo začetek, nadaljevanje preide v poslednji boj Nik. Zrinjskega pod Sigetom).

24. N. d., 327. Ostojičeva prva (Mali Radojica i Arapka djevojka; samo začetek ustreza, nadaljevanje je drugačno: po božjem uslišanju se vrata v ječi sama odpro in vsi ujetniki se razidejo domov).

V HrNP VI, str. 327 med inačicami navedena Ilićeva druga pesem »Zrinović i Sulejman« ne spada sem, ampak je zgodovinska pesem o zadnjem boju Nikole Zrinjskega.

Nedostopne so mi sledeče inačice, navedene v HrNP VI, 332 »iz štampanih zbornika«: Kukuljević, str. 142. »Ban Zrinjanin i kći caričina« (prim. št. 9); — Stojadinović, knj. II, br. 7. »Ženidba Zlatarića Pavla«; — Kordunaš, knj. II, br. 19. »Zrinjanin ban«.

Zunanje znamenje tega hrvatskega inačičnega tipa je, da zgodba ni prenesena na ime Kraljevića Marka, ampak na mlajšega Zrinjanina ali Zrinovića bana ali na druge, zgodovini neznane osebe; rešiteljica je v večini inačic sultanova (carjeva) hči.

Za vsebino tega tipa pa je značilno, da v inačicah ni niti sledu junakovemu gnusu pred rešiteljično tujo raso in da se dejanje ne končuje tragično, ampak v občno zadovoljnost. Vse to veže ta inačični tip na zahodna izročila, ki je iz njih izšla tudi slovensko-istrska pesem »Kralj Matjaž v turški ječi«.

Le nekako polovica inačic se zdi, da se naslanja v prvem delu še na srbsko-hrvatsko-makedonsko-bolgarsko tragično pesem o Marku Kraljeviću in arabski deklici, in sicer z jetnikovo krivo prisego; pa tudi tu je razložek: ne priseže z namenom, da bi prisego — kakor jo razume dekle (vera — zvestoba in vera krščanska) — pohodil, ampak da bi zaradi rešitve prikril resnico, da je oženjen.

To pa veže hrvatski inačični tip z anglo-škotsko-nordijskimi baladami »The Fair Flower of Northumberland«, ne s tragičnim srbskim inačičnim tipom. Verjetno, da se je ta motiv, ki je nadomestil zahodnemu srednjeveškemu človeku nerazumljivi rasni stud proti krščeni »poganki«, razvil iz grških izročil, uporabljenih v srednjeveškem narodnem epu »Digenis Akritas«, že na Balkanskem polotoku. (Da se to ugotovi, bi bilo treba poiskati v novogrški narodni poeziji ustreznih inačic; v Ljubljani to ni mogoče, ker ni potrebnih književnih pomočkov.) Zgodilo se je to pač v zahodnih predelih polotoka, ki je spadal k zahodni Cerkvi. Normani bi bili potemtakem balado že v tej obliki sprejeli, ne pa sami v tem smislu preoblikovali.

V drugi polovici inačic, v katerih jetnik ni oženjen, tudi te podobnosti s srbskim tragičnim tipom ni. Vendar govori vse za to, da se ta skupina inačic ni razvila iz drugačne osnove — iz praobrazca morda — ampak da se je poenostavila iz zgoraj označenih inačic. To spričuje resnica, da spadajo inačice z istim imenom obema skupinama inačic: Zrinjanin-Zrinović št. 3—10 in št. 11—13).

V drugem delu zgodbe se uveljavlja vpliv zahodnega baladnega tipa, ki mu pripada tudi pesem »Kralj Matjaž in Marjetica, turškega carja mlajša hči«. To ni samo vsemu zahodnemu pripovedno-baladnemu krogu skupna odsotnost rasne protivnosti proti krščeni Arabki-Turkinji; tudi nevarnosti, ki pretijo ubeglima na poti, in to ravno ob prehodu čez reko, so iz zahodnega inačičnega tipa, dasi je način, kako jih premagata, v hrvatskih inačicah bolj racionalen, v slovenskih bolj pravljičen. Iz istega vira je tudi srečni sklep. Tu pa je bil vpliv praobrazca močnejši: le dve inačici — pravzaprav samo ena — iz istega kraja in od iste pevke (št. 1—2) sta si usvojili isti sklep kakor slovenska goriška inačica, da rešeni dá rešiteljico sinu v zakon, povsod drugod so o tem samo sledovi (št. 33, vv. 79—83): Vinčaj mene za brata mladjega... za sinovca svoga... za komšiju svoga; št. 34, 339: Ja imamem bana netijaka... 342ss.: dva sina, ki sporočita očetu materino smrt), zmagal pa je sklep v križarskih časih bolj razširjenega praobrazca: rešiteljico vzame rešeni jetnik, v večini inačic sicer kot vdovec, v velikem številu inačic pa se je tudi ta zapreka odstranila: žena ujetnikova se je iz zgodbe izpustila. V tem pogledu so močno vplivale tudi pesmi o otmici, zlasti o otmici mohamedanskih deklet (Vuk V, št. 551. Jovo čobanin i careva šcer; št. 552. Ženidba Jakše kapetana. — HrNP VI, št. 95. Da znaš, majko, kako kaur ljubi; št. 96. Kako Vlašić ljubi; inačic je brez števila, gl. Andrić, HrNP, str. 390). Iz njih je često sprejeta homerjevska podoba »jezde preko polja ravna Ko dvi zvezde preko neba sjajna«, pa tudi značilni sklep, sprejet v naslov inačic HrNP VI, št. 95—96.

8. Zrinjanin ban i šećerka djevojka¹

(HrNP VI, št. 33: Tamnovanje Zrinjanina bana)

Tamnio je bane Zrinjanine
 U tamnici bega od Novoga,
 Tamnio je devet godin' dana.
 Kad deveta na zahodu bila,
 Piše bane listak knjige bile,
 Pa je šalje svojoj staroj majci:
 »Oj starice, mila moja majko!
 Pošalji mi srebrenu tamburu
 I terzijan od suhoga zlata,
 Da se s njome junak razgovaram,
 Jer je meni tavana dodijala.«

Kad je majka knjigu razumila,
 Mislila se ostarila majka:
 »Otkle meni srebrena tambura
 I terzijan od suhoga zlata?«
 Potribom se svojom pohrvla,
 Sve prodala, što je god imala;
 Uzela mu srebrenu tamburu
 I terzijan od suhoga zlata,
 Pa jih šalje banu u tamnicu.

Kad je bane tambur dohvatio,
 Da je komu stati, pa slušati,
 Kako bane u tambur udara!
 Sitno kuca, tanko zapopiva,
 U pismi je govorio bane:
 »Oj starice, mila moja majko!
 Da me budeš oženila mlada,
 Da se s mojom dragom razgovaram!«²
 Slušala ga Arapka djevojka:
 »Bora tebi, bane Zrinjanine!
 Pomol' de mi lišce na pendžere,
 Da se tvoga ja nagledam lišca.«

Pomoli se bane Zrinjanine,
 Gleda njega Arapka djevojka.
 Dokle ga je okom sagledala,
 Odmah joj je srcu omililo,

Pa govori Arapka djevojka:
 »Bora tebi, bane Zrinjanine!
 Bi l' ti mene pokrstio za se?
 Izbavit ću tebe iz tamnice.«
 Govori joj bane Zrinjanine:
 »Izvadi me, Arapka djevojko!
 Izvadi me iz tavnice tavnice,
 Ja ću tebe pokrstiti za se.«

Kad to čuje Arapka djevojka,
 Jedva čeka Arapka djevojka,
 Da joj tavana uhvati se noća.
 Kad se tavana noća uhvatila,
 Ona krade od tavnice ključa,
 Pa otvara od tavnice vrata,
 Pa dozivlje Arapka djevojka:
 »Tko je ovde bane Zrinjanine,
 Tko je ovdje, neka na dvor idje!«

Tu izadje bane Zrinjanine.
 Namaknula Arapka djevojka,
 Namaknula tri berbera mlada,
 Jedan berber smidu bradu brije,
 Drugi berber vrani perčin češlja,
 Treći berber nokte obrižuje.
 Pa odleti Arapka djevojka,
 Ona leti u podruma donje,
 Pa osedla dva dobra konjica,
 Sebi ždrala, a banu gavrana.
 Meće sedla od suhoga zlata,
 A dvi uzde od sunčanog traka,
 Dvoje prsi sjajnoga nuseca,
 Pa uzlazi na čardake gornje,
 Grabi blaga štogod više more.

Posidoše dobrih dvoje konjâ,
 Odjezdiše priko polja ravna,
 Kano zvizde priko neba sjajna.³
 Kad su bili blizu vode hladne,⁴

¹ 8. *Zrinjanin ban i šećerka djevojka*. Pod tem naslovom sem združil nepopolno inačice, ki jo nudi dr. Nik. Andrić v HrNP VI, št. 33 Tamnovanje Zrinjanina bana, 116 vv.) in nadaljevanje (vv. 315–399) iz popolne inačice HrNP VI, št. 34 (Ban Zrinjanin i Begzada djevojka, 399 vv.), ki je v prvem delu po rapsodski maniri silno razvlečena (sam opis jetnikovoga preoblačenja v turškega veljaka obsega 62 vv. — v inačici št. 33 samo 3 vv.). Za usklajenje so vv. 78–83 prve pesmi premešene pod črto, ker jih govori Arapka namesto Zrinjanina in na nepravem mestu, pa so v drugi pesmi na pravem mestu in v pravih ustih. »Bega od Novoga« (očeta) in »nevskog Mustaj-bega« (brata) si lahko vsakdo sam v mislih popravi v »cara Sulejmana« starejših inačice in očeta rešiteljice. »Arapku djevojku« in »Begzadu djevojku« pa v »carevu djevojku« ali »šećerku djevojku« starih inačice.

² V HrNP VI, št. 34, vv. 56–66 obžaluje ban Zrinjanin mater: »Što... me nisi oženila mlada, da t' ostane u dvorima ljuba, Jali ljuba, jali unuk koji...« Motiv, da s to pesmijo zbudi pozornost rešiteljice, je star; poznamo ga že iz angleške balade »Young Beichan« inač. C (Zapiski NTS, t. LXIX, 64).

³ O tej homerjevski podobi v pesmih o »Otmici« prim. Ivan Grafenauer, Lepa Vida, str. 249 s. in op. 5c.

⁴ V HrNP VI, št. 34 je to »Sama voda ladna« (ki se pri Novem steka v Uno).

Tute mi se sneveseli bane;
 Pitala ga Arapka divojka:
 »Što si tako neveseo, bane?
 Ali si se junak oženio?
 Ali ti ja za u volju nisam? ...«¹
 Govori joj bane Zrinjanine:
 »Bora tebi, lijepa djevojko!
 Ja se junak oženio nisam,
 A ti meni jesi za u volju.
 Već amo je blizu voda hladna,
 Na njojzi su turske skeledžije.
 Turski skelu zapitat ne umim,
 Pa će oni nas-ga uhvatiti,
 Uхватiti, pa nas uapsiti;
 Bit će gore, neg je prije bilo.«

Govori mu Arapka divojka:
 »Muć, ne boj se, bane Zrinjanine!
 Kad budemo blizu vode hladne,
 Ja ću tebi zavezati usta,
 Pa ću reći, da te bole zubi.«

Kad su bili blizu vode hladne,
 Ona vadi šudar iza pasa,
 Ona banu zavezuje usta,
 Pa dozivlje turske skeledžije:
 »Bora vama, turske skeledžije!
 Namaknite vi tu skelu amo,
 Da privezem babu, oca svoga,
 Brže bolje da mu tražim lika,
 Jer su mi ga zabolili zubi.«

Namakoše, pa ih privezoše,
 Kad su bili nakraj vode hladne,
 Al se hvati lijepa divojka,
 Al se hvati u džepove svoje,
 Pa izvadi dva dukata žuta,
 Pa darova turske skeledžije:
 »Skeledžije, napijte se vina!
 Čekajte me, dok s' odovud vratim,
 Bolje ću vas tada darovati.«

(HrNP VI, št. 34, v. 315 ss.)
 (Oni)² jezde preko polja ravna
 Ka' dvi zvijezde preko neba sjajna.
 Bane mući, ništa ne govori,
 Al govori Begzada djevojka:

»Dušo moja, Zrinjanine bane!
 Što ti mučiš, sa mnom ne divaniš?
 Al ja tebi za u volju nisam,
 Al ti imaš na domu kadunu?«

Odgovara bane Zrinjanine:
 »Dušo moja, Begzada djevojko!
 Ja sam tebi svoju viru dao,
 Jer je meni za nevolju bilo;
 Ja imadem na domu kadunu,
 I ja imam dva sina nejaka.«

Kad to čula Begzada djevojka,
 Mili Bože, čuda velikoga
 Od onoga časa nesretnoga!
 Čuj, zakuka Begzada djevojka,
 Čuj, zakuka kano kukavica,
 A prevrće kano lastavica.
 Nju mi tješi Zrinjanine bane:
 »Muć, ne cvili, lijepa djevojko!
 Ne vodim te, da t' u najam dadem,
 Već te vodim, da te ja udadem:
 Ja imadem bana netijaka,
 I više je i ljepši od mene,
 Svega ima više on od mene.«

U ta doba dvoru bijelome
 Izlaziše dva banova sina.
 Božju pomoć njima nazivao,
 Nazivao Zrinjanine bane:
 »Božja pomoć, dva sinčića mlada!
 Je li stara na odžaku majka?
 Govoriše dva banova sina:
 »Oj Boga ti, iz tamnice babo!
 Tvoja j' stara na odžaku majka,
 Al je naša svijet prom'jenila,
 Juče jesmo sahranili majku!«

Kad u dvore bane ulazio,
 Ljubi majka Zrinjanina bana:
 »O, ti bane, oči obadvije,
 S kojim' majka ide po svijetu,
 Po svijetu i po žarku suncu!«
 Govori joj Zrinjanine bane:
 »Ne ljubi me, mila moja majko,
 Veće ljubi svoju novu snahu,
 Koja j' tavne mene izbavila,
 I ovdje me dovodila, majko!«

¹ Tu sledi — na nepravem mestu in v nepravih ustih:

Ako si se junak oženio,
 Vinčaj mene za brata mladjega;
 Ako nemaš ti brata mladjega,

² V izvirniku »Veće«.

Vinčaj mene za sinoveca svoga;
 Ako nemaš toga nijednoga,
 Vinčaj mene za komšiju svoga.«

Mili Bože, na svemu ti hvala!
Piše knjigu novski Mustaj-beže
Iz Novoga, iz grada b'jeloga,
Pa je šalje Zrinju na Krajino,
A na ruke banu Zrinjaninu.
Z knjizi je njega pozdravio,
I banu je 'vako govorio:
»Gospodine Zrinjanine bane!
Šalj-der meni dobre konje moje,
I šalji mi divno odijelo,
I šalji mi sestricu jedinu!
Ako meni ti poslati ne ćeš,
Tebe hoću pohoditi bana.«

To ne sluša Zrinjanine bane.
Kad osvanu nediljica sveta,
Ban odvodi Begzadu djevojku,
Odvodi je Oledarki crkvi,
I svojim je krstom pokrstio,
Od nje sebi gospu namistio.

Bila Begza, sad lijepa Kate.
Velik porod s njome izrodio,
Tri djevojke, a četiri sina.
Nigda j' nije prekorio bane.
Da je bila Turkinja djevojka.

Ona uze divit i artije,
I lagano pero od pisanja.
Pake piše listak-knjigu bilu
Bratu svome novskom Mustaj-begu.
U njojzi je njega pozdravila
I ovako bratu govorila:
»O moj brate, novski Mustaj-beže,
Da ti znadeš, o moj brate dragi,
Kako j' lipo Zrinju na Krajini
Isusovu viru virovati
I svojim se krstom pokrstiti,
Ti bi, brate, Novi ostavio,
Pa bi iša' Zrinju na Krajino!«¹

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHEN VOLKSLIEDER VON KÖNIG MATJAŽ

1. *Literatur.* Der Autor gibt eine kritische Darstellung der bisherigen wissenschaftlichen Berichte und Studien von den slowenischen Volksliedern über König Matjaž (Matthias Corvinus). Den Gegenstand behandelten vor allem: Matija Majar (nach 1843, s. Anm. 1), Simon Rutar (1879, s. Anm. 2), Fr. Hubad (1890), J. Scheinigg (1891), Zenon Kuzelja (1905—6, s. Anm. 4), I. Grafenauer (1921—2), Fr. Kotnik (1923—24), Jakob Kelemina (1930), Bartolomeo Calvi (1931—32), Georg Graber (1936), Ivan Grafenauer (1943).

2. »König Matjaž rettet seine Braut« (Varianten s. Anm. 7). Kuzelja zieht das serbokroatische Volkslied von Kraljević Marko und Mina aus Kostur (Var. s. Anm. 8) zum Vergleich heran, hebt die Übereinstimmungen und die Unterschiede hervor. Als Vorbild weist Kuzelja die piemontesisch-provenzalisch-katalonische Kanzzone »Il Moro Saracino« nach (s. Anm. 9 nebst Text und Varianten). Von diesem Urbild seien das slowenische und das serbokroatische Volkslied unabhängig voneinander hervorgegangen; erst später wären die beiderseitigen Varianten miteinander in Berührung gekommen (kajkav.-slow. Variantentypus mit Kraljević Marko). Bei dieser verdienstlichen Feststellung ist Kuzelja stehen geblieben; die Frage nach der Herkunft

¹ Tak ali p d ben sklep je priljubljen v pesmih o otmici mohamedanskih deklet po kristjanu (HrNP VI, št. 95. Da znaš, majko, kako kaur ljubi; št. 96. Kako Vlašić ljubi; Vuk V, št. 551. Jovo čebanin i careva sčer; št. 552. Zenidba Jakše kapetana. Inače je po Andričevih besedah brez števila (n. d. 390).

des verschiedenen Schlusses im slowenischen und im skr. Lied hat er sich nicht gestellt; er begnügte sich mit dem Versuch für verschiedene slow. Sondermotive anderweitige Vorbilder zu suchen.

Die Lösung dieser Frage liegt in der Doppelgestalt der romanischen Vorbilder, die Kuzelja wohl sah, aber nicht genug beachtete. Dem Schlußmotiv des slow. Liedes (vergebliche Verfolgung) entspricht der Schluß der katalonisch-provenzalischen Form des Moro Saracino; es findet sich auch im byzantinischen Volksepos »Digenis Akritas« und in russischen Bylinen. Dem Schluß des serbokroatischen Liedes (tätliche Beleidigung der Entführten und sofortige Bestrafung des Beleidigers), entspricht aber der Schluß in der zweiten Variante der spanischen Romanze von Gaiferos und in der ersten Variante von Moriana (Nigra, o. c. — Anm. 9 — S. 242, 244). Daß dies Motiv volkstümlich und einst weitverbreitet war, beweist die Drasianepisode im Wolfdietrich (Kuzelja, o. c., Bd. 69, 33 f., Anm. 4) es drang auch in Varianten des »Moro Saracino« ein: das deutsche Volkslied »Der Pilgrim« (Uhland, Nr. 100, John Meier, Balladen I, Reclam, Nr. 45) ist die spielmännische Entstellung einer solchen Variante (John Meier hat das nicht erkannt).

Die Sage von Wolfdietrich gehört zum merowingischen Sagenkreis (6. Jahrh.), die von Gaiferos, Rolands Neffen, zum karolingischen (8. Jahrh.). Digenis Akritas (um 1250) beruht auf byzantinischen Traditionen des 10. Jahrh. Wahrscheinlich stammt der Balladentyp »Il Moro Saracino« samt der slowenischen Ballade und den russischen Bylinen von Byzanz (von den volkstümlichen Vorbildern des Digenis Akritas), der Balladentyp von Gaiferos aber hat selbst oder in Kontaminationsform den Weg nach dem Balkan und ins skr. Lied gefunden. Solche Reisen waren wohl nur im Zeitalter der Kreuzzüge möglich.

3. »König Matjaž wird von der Sultanstochter aus ihres Vaters Kerker befreit« (SNP I, Nr. 9—10; Varianten s. im Anhang). Auch da ist es Kuzeljas Verdienst, das slowenische Volkslied (die Befreierin gibt Matjaž seinem Sohn [Bruder] zur Frau), für das er noch eine dritte, istranischkroatische Variante nachwies, in Beziehung gebracht zu haben zu einem serbisch-kroatisch-bulgarischen Balladentyp (Kraljević Marko tötet die Araberin, die ihn aus ihres Vaters Kerker befreit hat [b: er verläßt sie, worauf sie Selbstmord verübt]), für den schon russische Forscher andere europäische Varianten gefunden hatten: die Episode vom (unverheirateten) Antiochussohn und der Emirtochter, die er dann trotz Eheversprechen verläßt; »The fair flower of Northumberland« (ein verheirateter Schotte wird gegen meineidig gegebenes Eheversprechen von der Tochter des Northumberlandgrafen befreit und dann verlassen); afr. chansons des gestes (der befreite Christ nimmt die sarazenische Retterin nach ihrer Taufe zur Frau; vereinzelt: der verheiratete Christ verspricht der Befreierin, seinen Sohn zur Ehe zu geben und erfüllt das Versprechen). Den genetischen Zusammenhang des gesamten Sagen- und Balladenkomplexes

haben aber weder die russischen Forscher noch Kuzelja klargelegt, da ihnen die Kenntnis wichtiger Zwischenglieder abging. Auch die slowenische Schlüsselvariante (SNP I, Nr. 9: Befreierin wird Sohnesfrau) konnte Kuzelja nicht helfen, da er in ihr gerade das Hauptmotiv falsch verstand: die Befreierin angeblich des Befreiten Kesse! Die Schlußfolgerung, das slowenische Lied habe sich als Zweig des serbisch-kroatisch-bulgarischen Balladentypus unter dem Einfluß lokaler Sagen von diesem getrennt, ist daher unrichtig.

Eine große Anzahl damals noch nicht veröffentlichter kroatischer Varianten und einige nicht berücksichtigte anderweitige Variantentypen ermöglichen heute die Aufstellung des folgenden Entwicklungsschemas des Sagen- und Balladentypus vom »Gefangenen, den des Gewalthabers Tochter aus ihres Vaters Gefangenschaft befreit«.

I. Den ältesten bisher bekannten Typus stellt eine in Senekas *Contraversiae* I, 6 wiedergegebene Retorenschülerarbeit dar (s. Anm. 38): Der Sohn eines Römers, von einem Piratenhäuptling gefangen, wird gegen Eheversprechen von dessen Tochter befreit und nimmt sie zur Ehe (zwischen Bräutigam und Braut sozialer Gegensatz). — Ähnlich in der Chronik des Popen von Duklja (12. Jahrh.) nur in christlicher Umwelt und mit legendären Zügen: Vladimir, Fürst von Duklja, und Kosara, Tochter des Makedonierzaren Samuel (10.—11. Jahrh.). Der Gegensatz nur staatlich.

Aus diesem Grundtyp entstanden zur Zeit der Araberabwehr im Frankenreich und Byzanz neue Varianten; der Gegensatz war nun religiös und rassisch, aber mit verschiedenen Folgen. Im Westen verschwindet durch die Taufe der Sarazenen jeder Gegensatz, im Osten kommt wegen Abscheus vor der Moorenrasse der Gedanke an die Taufe gar nicht auf. Im ersten Falle ändert sich das äußere Geschehen fast gar nicht, im zweiten aber ganz wesentlich.

Ia (westl.): Legende und chansons des gestes (11.—12. Jahrh.) vom hl. Willehalm v. Aquitanien — Guillaume d'Orange aus d. 8.—9. Jahrh.: er heiratet nach der Taufe seine Befreierin. So auch in zahlreichen Balladen und erzählenden Dichtungen aus der Kreuzzugszeit, unter andern von Gilbert Becket, dem Vater des hl. Thomas Becket (12. Jahrh.).

Ib. Der schon verheiratete Gefangene verspricht der Befreierin seinen Sohn zur Ehe und hält sein Versprechen. So in Baudouin de Sebourg die Episode von Ernout de Beauvais, so wohl auch im Vorbild der späteren Sage vom Grafen v. Gleichen (Doppelehe), so im slowenischen Volkslied.

II. (östl.): Digenis Akritas (nach volkstüml. Vorbild d. 10. Jahrh.): Der Antiochussohn verspricht der Emirstochter eidlich die Ehe, läßt sie aber nach geglückter Flucht im Stich; sie kehrt beschämt nach Hause zurück.

IIa (westl.): Im katholischen Westen war der Rassenabscheu unverständlich; der Meineid und das Verlassen des Mädchens wurde also

durch den Ehestand des Gefangenen begründet. So in kroat. Varianten vom Ban Zrinjanin (immer kontaminiert mit Variantentypus Ia oder Ib und glücklichen Schluß), so in der engl. Ballade *The fair flower of Northumberland* (John Meier hat diesen Zusammenhang nicht gefunden: DVM II, Nr. 42. Der betrügerische Freier, eine Variante des Mädchenmörders, a. W. Nr. 41).

III. Bei den orthodoxen Serben und Bulgaren kommt der Rassenabscheu besonders scharf zum Ausdruck; wohl unter dem Einfluß der Mädchenmörderballade (s. IIa) bringt hier Marko seine »schwarze« Befreierin um (oder verläßt sie unter so erschwerenden Umständen, daß sie Selbstmord verübt) und verfällt darum der Strafe Gottes.

Auch die hier erwähnten Wanderungen fanden meist zur Zeit der Kreuzzüge statt. Es ist klar, daß die slowenischen und kroatischen Varianten älter sind als ihre Übertragung auf den Namen des Kraljević Marko, Kralj Matjaž und den Ban von Zrinj.

4. »König Matjažs Tod«. »König Matjaž als Geiger vor der Hölle«. Die Ballade »König Matjažs Tod« (infolge Verwundung durch den Celjer Stadttrommler, der ihn bei seiner Frau ertappt) hat schon S. Rutar auf Grund der einzigen damals bekannten Variante (SNP I, Nr. 12) mit der Verwechslung des Celjer Grafen Ulrichs II. mit K. Matjaž erklärt. Kuzelja wiederholt diese Erklärung. Aber schon die ihm bekannte zweite Variante (a. O. Nr. 11) erwähnt Celje nicht und die Todeswunde bringt ihm der »spanische König« bei; die dritte, erst 1939 (Glonar, *Stare žalostne*, S. 14) veröffentlichte Variante widerlegt diese Erklärung völlig: hier wird K. Matjaž von den Celjer Fürstenknechten auf dem nächtlichen Gange zur Fürstin zu Tode verwundet.

Die Ballade ist somit einfach eine der nicht seltenen Volkslieder vom bestraften Ehebrecher; auf K. Matjaž wurde sie nicht infolge einer Verwechslung mit Ulrich II. von Celje übertragen, der ja auch nicht wegen Ehebruchs erschlagen worden ist. Die slowenische Sage kennt Matjaž zwar vor allem als den Heilbringer vor dem Jüngsten Gericht, aber in einigen wohl erst spät auf K. Matjaž übertragenen Varianten auch als Kämpfer gegen Gott. Das entspricht der Doppelform der Sage vom im Berge schlafenden und in der Endzeit wiederkehrenden Sagenhelden, auf den der Name K. Matjažs übertragen wurde. Denn wie Kaiser Nero wurde auch Friedrich II. von den einen (den Kaiserlichen) als Heilbringer, von anderen (den Päpstlichen) als Gehilfe des Antichrist erwartet. Und der Streiter gegen Gott konnte auch ganz gut Ehebrecher sein (vgl. Kres IV [1884], S. 141 s. Nr. 1 und 2: statt Gott — Vilen).

Der Name K. Matjaž ist nur in eine Variante des legendären Liedes »Der Geiger vor der Hölle« eingedrungen (SNP I, Nr. 64: er singt seine Mutter frei, aber auf ein unzeitiges Wort fällt sie wieder dahin zurück). S. Rutar hat diese Variante mit der griechisch-thra-

kischen Mythe von Orpheus und Euridike in Beziehung gebracht — allerdings nicht im Sinne von Sagenwanderung, sondern von naturmythologischem Ursprung. F. X. Kuhač (Bd. IV, Nr. 1489) suchte das Vorbild in einem legendären Lied von König David, von dem er in Nr. 1490 eine mährische und eine lausitzserbische Variante abdruckte. Kuzelja, der auch die slovenischen Varianten vom »deveti kralj« (neunten König), bzw. »deveti mož« (Mann) kannte (SNP I, Nr. 65—66), wies Rutars naturmythologische Erklärung, aber auch den Zusammenhang mit der Orpheusmythe zurück, und fand im »deveti kralj« eine Bestätigung von Kuhačs Ansicht: »deveti kralj« wäre aus »David kralj« entstanden.

Das trifft nicht zu. König David ist in der slow. Volksdichtung zu bekannt, als daß seine Entstellung zu »deveti kralj« (König eines fernen fernen Landes) möglich wäre. Ganz sinnvoll ist dagegen die Substitution des fremden Orpheus mit dem wohlbekannten »deveti kralj«, der dann als Sänger frommer Lieder leicht von David abgelöst werden konnte. Da ist dann der Ansatz für die Legende von St. Peters Mutter — wo St. Peter kein Geiger mehr ist.

Trikralske igre in kolede na Slovenskem

(Ob bohinski kolede »Trjé král hódjo«)

Niko Kuret

Medtem ko je slovensko ljudsko pesništvo, zlasti epsko, predvsem po zaslugi Grafenauerjevih študij danes vsaj nekoliko obdelano, sta naša epika v prozi in zlasti še naša folklorna dramatika še dokaj malo znano ozemlje. V svojem pregledu za »Narodopisje Slovencev II«¹ se je omejil dr. Fr. Kotnik samo na verske igre našega ljudstva in še tu je moral — sledeč značaju celotnega dela — ostati bolj ali manj pri pregledni ugotovitvi večidel že znanih dejstev. Njegova kritična izdaja Drabosnjakovega »Izgubljenega sina«, ki je že dlje časa napovedana, pa kaže pravo pot, po kateri bomo polagoma prišli do kar moč prave podobe slovenske ljudske dramatike: priborili si jo bomo z monografičnimi obdelavami posameznih pojavov naše dramske folklorne. Za zdaj je to sicer še zelo težavno, dostikrat celo nemogoče prizadevanje. Saj nam v naših knjižnicah ni dostopna najvažnejša literatura, posebno ne objave tekstov iz naše soseščine.

¹ Dr. France Kotnik: Verske ljudske igre. »Narodopisje Slovencev II«. Ljubljana 1946, Posebni odtisk. 103 sl.